

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԴՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԳՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄԱՅԻՍ 1885

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Վիգորս Իկո.....	ՌԵԹԵՈՍ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
Հայկական համալսարան.....	ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ
Աշխարհագրական, Բազմազան.....	Ս. ՀԱՅԿՈՒՆԻ
Առ խաչագողի.....	ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԵԹԵԱՆ
Անհետացած սերունդ մի (Վեպ).....	ԳՐԻԳՈՐ ԶՈՐԲԱՊ
Գաղափարաբանության մասին ի Հայաստան.....	ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՐԿԱՐԵԱՆ
Գաղափար է գործիք.....	ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
Երգ ի ճանաչման գաղափար Ամեն. Տ. Տ. Յա- րուբան Արևիկապետի Վեպ.....	ԵՂԻՇԷ Վ. ԴՈՒՐԵԱՆ
Ազգային Հիանալուսիք է Արևիկապետ.....	ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
Արևիկա վարդ.....	ԳՐԱՍԵՐ ԱՏՈՄ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՐՏԱՆԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1885

ՍԻՐԱՆՈՅՇ. — Սրբուհի Տիւտօր :

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐԲ ԳԱՂՂԻԵՐԵՆԷ Ի ՀԱՅ ԹԱՐԳԻՄԱՆՈՒԹԵԱՆ
— Յօրինեաց Ռ. Յ. Պէրպէրեան :

ԹՈՐՈՍ ԱՂԲԱՐ. (Ման Բ.) — Դրեց Դ. Վ. Սրուանձա-
եանց : Գին 12 դանեկան

ՃԱՇԱԿ ԱՐԴԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ. — Աշխատասիրեաց
Ա. Պրպէռճեան : Գին Ա. մասին 5, Բ. մասին 7 դանեկան :

ԱԲԲԱ ՔՅՆՍԹԱՆԹԷՆ. — Թարգմանեց Եւփիմէ Պ. Օտ-
եան : Գին 10 դանեկան :

ԲԵՐԱՅԻ ԳԻՇԵՐՆԵՐ. — Հեղինակ Յակոբ Մ. Հաճեան :
Գին 51 դանեկան :

ԻՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ Կամ Տղոց աչքն ու ականջը կրթելու ե-
ղանակ, Ազատ Թարգմանութիւն Մ. Մամուրեան : Գին 6 դն :

ՀԱՄՈՎ. — ՀՈՏՈՎ. — Երկասիրեց Գ. Վ. Սրուանձաեանց :

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅԱՔԱՆԱԿ ԳԱՒԱՌՍ
Ման Ա. և Բ. — Տեղագրեց Մանուէլ Միրախորեան :

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԵԼԼԵՆԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ԼԵՋՈՒԻ. —
Բաժանեալ ի յիսուն և հինգ դաս, յօրինեալ ըստ նորա-
գոյն դրութեան ի պէտս Հայկազն ուսանողաց ի Տիմիզ-
րիոս Չօլագեանէ. Տպագրութիւն Պաղտատեան. զին դն. 10 :

ԻՐԱՏՏՈՒ ԿԱՄ ՀՐԱՀԱՆԳԻՉ ԲԱՐՈՅԱՎԷՊԲ ՄԱՆԿԱՆՅ
ՀԱՄԱՐ. — Թարգմանաբար հաւաքեց Աւետիս Թ. Կէզիւր-
եան. Գին 100 փարայ.

ԿՈՒՆԵԹ—ԻՒԼ—ԼՈՒՂԱԹ. — Բառագիրք Ֆռանտա-
ժուրք. Հեղինակը Մէհմէտ Շիրքի եւ Միքայէլ Աշճեան,
Պաշտօնատարք Հանրային Կրթութեան Նախարարութեան
Տէր եւ հրատարակիչ Գարեգին Պաղտատեան :

Հրատարակուեցաւ Բ. Հատորին ՅԱՐԷ տետրն. — Բաժա-
նորդագրութեան տեղն է Արամեան տպարան. Բաժանոր-
դագիրն է 1 Օսմանեան սոկի : Ա. Հատորը կազմուած կը
վաճառուի բոլոր Օսմանցի գրադատաւաց բով :

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

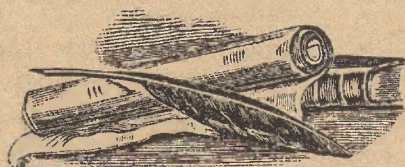
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱՌԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄԱՅԻՍ 1885

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1885

THE HISTORY OF THE

REIGN OF KING CHARLES THE FIRST

BY SAMUEL JOHNSON

IN TEN VOLUMES

VOLUME THE FIRST

1729

LONDON

Printed by J. B. & C.

Printed by J. B. & C.

Printed by J. B. & C.

Printed by J. B. & C.

Printed by J. B. & C.

Printed by J. B. & C.

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՑ

Ի ՄԱՀ ՎԻՔԴՈՐ ՀԻԻԿՈՅԻ

ՍՈՒԳ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՄԷՋ

16 Մայիս 1885

[Վիգգոն Իւկո՝ տեղեկական բանաստեղծն՝ ոչ եւս է... : Պարտին սուգ պահել տեղեկ համարէն : *Երկրագունճ*՝ իւր մեծանուն աստասանից Տ Ռեքէոս Պերպերեանի փափուկ գրչով՝ կը հիւսէ ողբն այն մասնագրին, ոյր ժողովրդական հոգեյոյգ դիւցազներգութիւնն՝ Ի Տ. Գրիգոր Զիլինկիրեանէ բարգմանեալ՝ Հայ գրագիտաց համար ծառայեց իբրեւ գրական դասարան եւ Հայ ժողովրդեան համար իբրեւ բարոյական դասարան, իբրեւ նոր Աւեստան... : Ի սրէ կը շնորհաւորենք Պերպերեան վարժարանի Հիմնադիր-Տնօրէնն, որ իւր սանուց սուգ պահել տուած է պաշտօնապէս վարպետաց վարպետին, բարձրաքուիչ բանաստեղծին, դաստիարակիչ վիպասանին, սքանչելարուեստ բարերգակին, ելեհեցացուցիչ ասեմաբանին համար :]

Պննդներ,

Այս վայրկենիս Գրանտա կողքաց իւր մեծ բանաստեղծին մահը. Վիգգոն Հիւկո ոչ եւս է : Այս սուգը պէտք չէ որ միայն Գրանտայեցուն ըլլայ, այլ բոլոր մարդկութեան. Հիւ-

կօ միայն Ֆրանսայի մեծագոյն բանաստեղծը չէր, այլ համայն աշխարհի: Ապա Հայերն ալ պարտին սգալ այս մեծ սուգը, եւ դուք, Պէրպէրեան վարժարանի սաներ, եղիք առաջինն այս օրինակը տալու ձեր ազգակցաց:

Հանճարներն հայրենիք չունին. բնութիւնը տիեզերքի համար կը վառէ այդ հազուագիւտ ջահեր: Այդ մեծ հոգիներ չեն կարող երկրի մ'անձուկ սահմաններուն մէջ ամբոխուիլ, եւ իրենց մտածում՝ որպէս կը կոխէ կ'անցնի դարուց պատնէշներն՝ կը գրկէ նոյնպէս զմարդկութիւնն ողջ բովանդակ: Այն բարձրութենէն՝ ուր կը կենան այդ արծուիք՝ ոչ եւս կ'որոշուին անջրպետող փոքրիկ գծեր, եւ հակառակ լեւանց ու գետոց՝ աշխարհ մի միակ դաշտ է յաջս իրենց՝ սեփական կալուած մի՛ միակ ընտանիքի, որ մարդկութիւնն իսկ է: Այդ ընդարձակութիւնը պէտք է իրենց խնայականութեան արեւուն, այդ անհուն ճարակը պէտք է իրենց անսահման սիրոյն: Զանազանութեան մէջ կ'որոշեն ընդհանուրը, անցաւորներու խռան տակ կը գտնեն անանցը: Առանց դադրելու վերաբերելէ ազգին որ ծնու գիրենք՝ համազգային են նոքա: Իրենց կրծոց մէջ կը բարախէ մարդկութեան սիրտը. անդունդ մը կայ՝ որոյ վրայ կը ծռին նոքա, մարդկային ճահատագիրն է այն. հորիզոն մը կայ՝ յոր կը յառեն նոքա իրենց բիւր, մարդկութեան յառաջդիմութիւնն է դա:

Եսայի միայն Հրեայ մը չէ, Եսքիլէս միայն Յոյն մը չէ, Լուկրետիոս միայն Լատին մը չէ. ոչ ալ Տանդէ լոկ Իտալացի մը, Շէքսպիրը լոկ Անգղիացի մը, Կէօթէ լոկ Գերմանացի մը, եւ Հիւկօ լոկ Գաղղիացի մը: Աշխարհաքաղաքացի են: Մտաւոր հացը՝ զոր կը բաշխեն՝ ամենուն համար է. աշխարհ կը բազմի այդ սեղաններուն: Թող երախտապարտ ըլլայ աշխարհ:

Եւ այսօր նուիրենք մեք մեր երախտապարտութեան հարկը Վիքդոր Հիւկօյի յիշատակին:

Ո՞ր բանաստեղծ արդարեւ այնքան հանրային եղաւ որքան Վիքդոր Հիւկօ: Ամէն ազգ իւր ազգային քերթողներէն աւելի սիրեց, պաշտեց զնա. ամէն լեզուաւ կարդացուեցան իւր գործեր. անձանօթ մթին վայրերու մէջ կորսուած սրբուհի տրոփեցին իւր մեծ սրտին հետ, եւ Հին եւ Նոր աշ-

խարհաց մէջ ամենազգի մտքեր միեւնոյն ատեն որոճացին իւր գաղափարներն, որք ընդ ծնանելն արձագանգ կուտային ի չորս անկիւնս երկրի: Եւ երկրի ամէն անկիւններէն ուղղուեցան իրեն հիացումի խանդավառ աղաղակներ, եւ աշխարհ համայն երգեց իրեն տիեզերական նուագ մ'օրհնութեան:

Է՞ր այդ տիեզերական աւիւն, է՞ր այդ հզօր եւ համատարած հրապոյր:

— Վասն զի, Պարոններ, Վիքդօր Հիւկօ սովորական բանաստեղծ մը չէր, այլ արտաքոյ կարգի բանաստեղծ մը, գիրքն իսկ էր բանաստեղծութեան, բանաստեղծութիւնն ինքնին: Եւ երբ բանաստեղծութիւն կ'ըսենք, կը հասկնանք մի նուրբ զգացողութիւնը գեղեցիկն, մի կենդանի բացատրութիւնը մարդկային սրտին, բնական եւ բնկերական տեսիլներու մի ճշգրիտ պատկերացումը, երեւակայութեան արշաւն անհունին դաշտերուն մէջ, հոգւոյն զմայլանքն խաչականին առջեւ, Բարին եւ Օգտակարն զգեցած հրապոյր յանկուցիչ, Արդարութիւնը գայրագին ընդդէմ մոլութեան, Իմաստասիրութիւնը ծաղկասոսակ եւ ոտն ի պար: Այս ամենայն էր Հիւկօ: Ո՛չ ոք զգաց գեղեցիկն այնպէս որպէս ինք, ո՛չ ոք աւելի հզօրապէս ներշնչուեցաւ աւելի բարձր տեսիլներէ, ոչ ուրուք երեւակայութիւն մի անողորմ աստղարիզի մէջ սլացաւ այնպիսի յանդուգն թեւերով, եւ ոչ ոք իւր գգացածն ու յղացածն բացատրեց այնքան կորովով որչափ ինք: Ո՛հ, իւր բացատրութեան կորովն անօրինակ, աննման էր. երկնից վիհերն ու երկրի անդունդներն ունէի՞ն այնքան ծածուկ, այնքան խորհրդաւոր, այնքան նրբացեալ մի բան զոր չըմբռնէր, զոր չերեւակայէր ու չբանաձեւէր ազդուապէս այս գերադանցօրէն բացատրիչ հուժկու ոգին. կարծես բիւր հոգիներ ունէր յինքեան, զի ամենուն ետը կզգար իւր մէջ, եւ փոխ առ փոխ նայանալով գոգցես միջատէն մինչեւ աստղն, հանքէն մինչեւ մարդն ամէն էակի հետ՝ լեզու կուտար համագոյից եւ կը մեկնէր խորհուրդն համագոյից: Ամէն ինչ իւր քերթուածոց մէջ իւր յատուկ բարբառն եւ առանձին գոյնն ունէր. իւր արուեստ մի այլ արարչութիւն էր. հոն շանթը կ'սպառնար, լըյսը կը ժպտէր, հորիզոնը կը խուսափէր, ով-

կէանը կը շնչէր, ժայռը կը խոժուէր, բայսը կը սիրէր, կենդանին կ'ապրէր, մարդը կը խոկար եւ կը գործէր, կը կրէր եւ կը վայելէր : Մ'արդը... ոչ միայն սքանչելապէս վերլուծելով իւր հոգին, իւր մէն մի յոյզերն, տպաւորութիւններն, կիրքերն, անհշներն, երազներն, յոյսերն եւ երկիւղներն կը թըրթռացնէր իւր հազարադեան փնարին թեւերուն վրայ, այլ եւ ամէն մարդկային էակ, որ սեռի, հասակի եւ պայմանի ալ վերաբերէր, կը տեսնէր իւր զգացումներ բացատրուած, իւր ներքին կեանքն նկարուած ի նմանէ : Մանկան հիացական հոգին, երիտասարդին կրայոյզ ալեծով սիրտը, ծնողաց հեշտալիւր անձնուէր էութիւնը, ծերունւոյն միաբն դարձած դէպ յանցեալն, դրախտն որ արդարին մէջն է ու դժոխքն զոր եղեւնագործն կը տանի յինքեան, Սէրը որ կը մնչէ, Ատելութիւնը որ կը մռնչէ, մտածումներն ճոխին որ հնար կը խնդրէ հաճոյքները փոփոխելու, հոգեբանական մրրիկն հիքին որ իրեններուն պատառ մը հաց գտնելու միջոցին վրայ կ'անգամէ, հովիւը որ ոչխարները կը համրէ եւ թագաւորը որ ժողովուրդները կը թուէ, հաւատացեալը որ յերկինս կը ալնու, կրօնաւորը որ խղճիդ մէջ կը նայի, տգիտութեան մեղին բռնուած իմացականութիւնը, տիեզերական օրինաց նկատողութեան մէջ յաղիտակուած գիտունը, հոն էին, հոն, իւր քերթուածոյ, իւր թատերոյ, իւր վիպաց մէջ, ճշմարիտ, բնատիւ, կենդանի, եւ յաճախ գէմ առ գէմ՝ կազմելով ազգու եւ խորհրդաւոր հակապատկերներ : Բնութեան եւ մարդկութեան ընդհանուր թարգմանն էր այդ ոգին : Իւր ձայնը, մերթ հզօր սրտորնդոստ, մերթ մեղմանող շնորհալի, պարզ եւ վսեմ, միամիտ եւ խորին, մրմունջ ու մուռնչ, երգ եւ պատգամ, ազօթք եւ անէծք, հեծութիւն եւ քրքիջ, ձայնն էր ամենայնի, բարբառ տիեզերական :

Եւ նորածոյլ էին բոլորովին այն կաղապարներ ուր այդ արարիչ կը ձուլէր իւր գաղափարներ : տարօրինակ երեւոյթ, Հիւկօ իւր հետ բերած էր իւր լեզուն եւ համալ իւր ուրոյն տարրերէ կերտած իւր ոճն, իւր յղացումներու այդ մարմնաւորութիւն : Նոր ու անլուր փրանսերէն մ'էր այն զոր ոչ Ռապլէյ խօսած էր, ոչ Գուսէյլ, ոչ Վոլգեր, եւ նոր իմն

քերթողական զոր ոչ Արիստոտէլ ուսուցած էր, ոչ Պօպուլոս երեւակայած, եւ որոյ բազմաճոխ ու մեծագոր հնարից գոյութիւնն ոչ Հոմեր կասկածած էր եւ ոչ Տանդէ նախազգացած: Ամէն ինչ իրեն յատուկ էր, սկզբնատիպ խնաման, հոգին եւ նիւթն ու ձեւն: Այդ Արամազդ ինք կը դարձնէր իւր շանթեր, ինք իւր Կիկղոսն էր. իբր Աքիլէս մը քերթութեան՝ նորակուռ աստուածակերտ զրահիւք կ'իջնէր յասպարէզ:

Ձի ինքն ալ, նման Աքիլլէսայ, մի գուռ սպտերազմիկ էր, ինքն ալ վրէժներ ունէր լուծել, առեւանդումներ յետս դարձուցանել. Գաղափարի սպառազէն ասպետն էր, իրաւունքի ախյեանը, Յառաջադիմութեան դրօշակիրն: Իւր բովանդակ կեանքը կուլ մ'էր, անհաշտելի, անվերջ, կատաղի մարտ մ'ամէն բռնութեանց դէմ որք հոգին գերէին կամ մարմնը բանտէին, մտքին թռիչք կասեցնէին կամ բազկին աշխատութիւնը խախտէին, բնութիւնը եղծէին կամ Արուեստը ծայրատէին: « Չարին ատելութիւնը եւ արդարին սէրը, ահա՛ իմ սուրբերս », կը պատասխանէր նա՝ մի տողի մէջ՝ Մուսային որ կը հարցնէր նոր Սիտին՝ երբ, տժգոյն պատանի, ոտք կը դնէր կրկեսին մէջ՝ ուր են իւր խարբն ու մկուռը: Եւ ստուգիւ, երբ իւր վեհ հոգին կը խռովէր երկրորդ կայսրութեան ոճիրներուն եւ լարշանացն ի տեսիլ, ինչպիսի սուր մը կը դառնայր յայնժամ գրիչն իւր աիին մէջ եւ ինչպէս իւր բարկացայտ քերթումք՝ իբր պատահասի կայծակներ՝ կը թափէին հրատեղաց Փոքր Նաբոլէոնի գլխուն եւ հեղձուցիկ ազատութեան վրէժը կը խնդրէին անկէ: Երբ Պապի ծիրանին ու խոյրն կը թաղաւորէր Յիսուսի քղամիտին ու փշեայ սրակին հետ ու վատիկանեան անաթեմաներն Գողգոթայի ողջակիզին ներողութեան հետ, ինչպէս յայնժամ իւր գրիչն կը նմանէր Յիսուսի խորագրանին, եւ կը շահէր ուժգին ընդդէմ անոնց որք Տիրոջ առունը կը պղծէին եւ մարդկութիւնը փրկելու համար թափուած արիւնով ծիրանի կը ներկէին իրենց: Ամէն անկում, ամէն թշուառութիւն, ամէն զոհ առնութիւն կը գտնէր զՀիւկօ, որ իւր հզօր ձայնին մէջ խտացնելով ամէն խուլ հեծութիւններն ու լուռ բողբոջներն՝ կը հնչեցնէր ամենուրեք, կ'ալեկոծէր ամէն ոգիներ եւ կը խանգարէր եսա-

կան հանգիստն ու փառամոլ երազքն աւագորերոյն : Հգորագոյն հարուածը զոր կը կշռէր ընկերային կազմաւորութեան թերութիւններուն դէմ, ազգովագոյն լուրջը զոր կ'արձակէր յանուն Նօթութեան, իշաւարի եւ Գործաւորութեան զոհերուն, եղաւ իւր Թշուառին, վէպ անմահ, որ՝ կանխաւ ինն տարբեր լեզուներու թարգմանուած՝ կը ծագէր, կը սլայթէր միեւնոյն օրուան մէջ (3 Ապրիլ 1862) միանգամայն ի Բարիզ, ի Լոնտրա, ի Պերլին, ի Ս. Բեդերսպուրկ, ի Նիւ-Եօքը, ի Մատրիտ, ի Թուրին, ի Պրիւսիլ, որ ընկերային ճակատագրի ամէն հարցերը կը յուզէր կը լուծէր տիրաբար, որ մոգական լուսով մը կը լուսաւորէր ընկերութեան ներքին մութ խաւերն եւ մարդկային Եսութեանն ու Անիրաւութեանն կերտուած դժոխքներու մէջ տուայտող անթիւ դատաւարատեալներու տխուր գէմքերը ցուցնելով մատնանիշ, Արդարութիւն, Սէր, Լոյս կ'աղաղակէր, կը խնդրէր. — Ժողովրդեան դիւցազներգակ քերթողն էր նա մանաւանդ. նորա անկման մէջ կզգար նորա մեծութիւնը, դրգլեակին ծակտիքներէն ծիրանի կը նշմարէր. վսեմ կը գտնէր գրգլեակը. շլացում ունէր վսեմին առջեւ : Մեծութեան վրայ իւր այս հիացում կը լուծէ սոս խնդիր թէ ինչպէս ազատագոռ Հիւկօն երեւեցաւ նաեւ Հոմերն տրենափառ Պոնաբաուդի, երջանիկ քան զՍլեքսանդր :

Ամէն դար ունեցած է իւր Հիգրայները, իւր Ստիմիլալեան թռչուններն, իւր Աւգիասեան ախոռներն, բայց ոչ ամէն դար ունեցած է իւր Հերակլէան : Վիքդոր Հիւկօ իննեւտասներորդ դարու Հերակլէան եղաւ, նորա նման գերագոյն տիպ զօրութեան եւ արութեան : Ժամանակէն նուիրագործուած նախապաշարունմներ, ընկերային կարգի պահապանն համարուած դարաւոր աղետալի հաստատութիւններ, յաջողութեամբ սոնքացած եւ ահարկութեամբ զօրացած բռնութիւններ այն ահուելի ճիւղներն էին որոց հետ մէն միայնակ ի կռիւ կը մտնէր այս հսկայն՝ փետուրով մ'որ Աղկիդեայ մահակէն աւելի ծանր էր ու ահաւոր : Վորդէրի յանդուգն ոգին խոնարհած էր Ժէդարու Պառնասոսին առջեւ եւ զՊօպոյ հանգարու թողած իւր մտային տիրապետութեան մէջ. Հիւկօ կործանեց Պառնասն ալ, նորա գահակալն ալ, եւ Գասական դստրոցն չը.

կանգնեցաւ այլ եւս Քրտմուքի յառաջարանին տակէն որ օրհասարեւր հարուած մ'եղած էր իրեն։ — զի այնքան գրական կարգին մէջ ասեւլի էր նմա բռնութիւնը սրբան քաղաքականին։ — Աքսորանայ ժայռին վրայ ցվերջ անկքելի կանգուն՝ տեսաւ անկումն իւր տիեզերասաստ հակառակորդին ու կոխելով զայն մոտաւ ի Ֆրանսա որ իւր գաղափարաց յազմանակը կը հռչակէր, մոտաւ հոն իրր թագաւոր մ'իմացականութեան։ — Եւ իբրեւ ճշմարիտ թագաւոր ապրեցաւ մինչեւ իւր վերջին վայրկեանը հանրապետական Ֆռանսայի մէջ։ Այնքան խարուսիկ բոսորագոյն փառքերու անհետացումէն յետոյ ինք կը մնար իւր հայրենեաց փառք անանց եւ լուսափողվող պսակ նորա գլխուն։ Իւր վերջին տարիներն անցուց վայելելով իւր աստուածացունմ, եւ ցմահ ոչ մի ճաճանչը նսեմացաւ իւր հանձարոյ արեւուն։ ոչ մի ամպ սքողեց իւր չորալից ճակատ։ մինչեւ իւր արեւմուտքն յառաջացաւ վեհափառ եւ լոյս թափելով իւր տնապառ հնոցէն։ Մինչեւ իւր յետին շունչը մնաց դարուս առաջին քերթողը, տղատութեան եւ ազգերու եղբայրութեան հրապշու առաքեալը, նոր ժամանակաց պատգամատու մարգարէն, միշտ յուսալից՝ միշտ հաւատալից հակառակ վշտացն զոր կրեց իբրեւ մարդ եւ իբրեւ քաղաքացի, յար հաւատարիմ ժողովրդոց զխափականն մատնանիչ ընելու եւ նոցա առջեւէն ի ճշմարիտն, ի գեղեցիկն, ի բարին ուղի հորդելու պաշտաման՝ զոր յերկնից յանձնուած կը հաւատայր ամէն ճշմարիտ բանաստեղծի։

Իւր պաշտօնը պիտի շարունակէ նա յետ մահուն, դարերու մէջէն, անմահութեան մէջէն։ մարմինը մեռաւ, բայց միթէ կը մեռնի հանձարը։ ոչ ապաքէն իւր վսեմ հոգին սփռուած իւր մատենից մէջ՝ պիտի շարունակէ ներշնչել, խանդավառել, առաջնորդել զմեզ եւ զմեր յաջորդները։ Արունդներ սերունդներու ետեւէն պիտի դան սնանիլ իւր հոգիով, իրմով հասկնալ բնութիւնը, իրմով ուսնիլ Սէրը, եւ ճաշակել իւր գործերուն մէջ բարձրագոյն մտքի մը հաղորդակցելու ծայրագոյն հեշտութիւնը։ Հիւսիս որ արդէն բարձր ստեղծուած՝ չգաղբեցաւ բարձրանալէ հանապազ, իւր ետեւէն պիտի քարչէ ի վեր ապագայ դարերը։ Իմացականու-

թեան երկնից մէջ իւր հրաշակերտ մատեանք պիտի փայլին նման ոսկեփայլ աստեղց, եւ ազգերն՝ ի նոսա ուղղելով իրենց բիրն՝ ճակատագրի ովկէանին վրայ պիտի փնտռեն իւրեանց ուղին: Իւր խօսքն ապագայից նոր Բանը պիտի լինի:

Եւ արդ, Պարոնայք, այդ սուրբ, այդ աստուածային հոգիին սափարանն եղող մարմինը համբուրելու երջանկութենէն զուրկ, առէք ի ձեզ գէթ կենդանագիրը նորին(1), երկիւղած համբոյր դրոշմեցէք այդ վեհաշուք ձիւնապակ ճակատուն որ դահն եղաւ իւր հրաշագործ հանձարոյն, եւ այս օրն, նըւիրեալ իւր յիշատակին, անցուցէք խօսելով զնմանէ, ծաղկաբաղ շրջելով իւր երկոց լայնածաւալ դաշտաց մէջ եւ բացատրելով միմեանց այն շքեղ պատկերներ որոց տակ այնքան ծարտարութեամբ գիտցաւ ծածկել իւր վսեմ խորհուրդներ...:

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՀԱՅԿԱՍԿԱՆ ՆՇԱՆ ԱԳԻՐՔ

[Հայկական ճշանագրաց վրայ Գեորգի Ն. Սուփիաս Պարոնեանի ճշանաւոր բանախօսութեան արտասանեալ մասին հրատարակութիւնն աւարտեցաւ Հանդիսիս նախորդ քունով: Մեծահմուտ բանասէրն հանած է մեզ հաղորդել իւր ուսումնասիրութեան շարունակութիւն, զոր կը սկսինք հրատարակել, *Երկրագունձի* համար բախտ մը համարելով որ ազգային-բանասիրական այսպիսի մեծարժէք աշխատասիրութիւն մ'իւր էջերուն մէջ պիտի պարունակէ:]

Ժէ. Հրաշից աշակերտութիւնն. — Ոյք տեղեակքն են Հայկական նշանագրաց գիւտոյն աւանդական պատմութեան, մեր այս երկայն եւ մանրակրկիտ քննութեանց եղանակը դիտելով, պիտի գուշակեն անշուշտ որ մեր պատմական տնտեսութեանց վերջին սահմանաց վերայ կը մնայ մեզ բախել նշան-

(1) Այս պահուն Տնօրէնն աշակերտաց ներկայացուց մեծանուն քերդողին վերջին կենդանագրերէն մին, որ ձեռնէ ձեռն շրջեցաւ նոցա մէջ եւ զոր համբուրեցին ջերմեւանդաբար:

նաւոր կէտի մը հետ, որ ընդդէմադիր կողման վերջին ամբարտաւն է մեր վարդապետութեան դէմ կանգնեալ. — ի հրաշից աւանդութիւնն կ'ականարկեն բանքս: Հարկ կը համարիմք զայդ պատմական պարագայն երկրորդել շատանօր ժամանակակից պատմչի մը խսկ բանիւքն, որպէս զի հետագայ բանքս աւելի իմանալի ըլլան, եւ թէ տեսնուի ակնյանդիման թէ դարէ ի դար երեւակայութեանց մասնուելով ինչ ձեւ եւ գոյն առած է այդ հրաշալի վէպը. «Մարդ» «կային հնարագիտութենէ իր ամէն յոյսը կարեց Մեսրովպ, «ու միայն Աստուածային օգնականութեան վրայ դրաւ ա» «կնկալութիւնը...»: Ժամանակակից եւ ստուգապատում «պատմագիրք կ'աւանդեն թէ օր մը յանկարծ տեսիլքով «յալիշառկուեցաւ. աչքին սուջեւը քար մը տեսաւ, եւ անե» «րեւոյթ թաթ մը՝ որ այլ եւ այլ տառեր կը գրէր այն վի» «մին վրայ, ու անոնց ձեւը ի նմին ժամանակի կը կերպացը» «նէր նաեւ Մեսրովպայ սրտին վրայ: Մէկէն ի մէկ ալօթքէն «եւլելով՝ իմացաւ Մեսրովպ թէ Աստուածային էր այն տե» «սիլքը. իրեն երեւութացած գրերուն ձեւը ու նմանու» «թիւնը՝ դեռ իր մտաց մէջ տպաւորուած էին. ուստի մէկէն «գնաց առ Հռոփանոս, եւ պատմեց իրեն տեսիլքը՝ ու (գրե» «րուն) կերպերը բացատրեց, որ իր ճարտար գրչովն վայե» «րուչ եւ գեղեցիկ ձեւեր տուաւ նոյն տառերուն» (Պատմ. Հայ. Դպր. Վեհեստ. 1865. Հտ. Ա. էջ 15):

Ահաւասիկ անեւ պատմութիւն մը զարմանալի եւ անակնունելի եւք, որ ոչ ինչ տարբեր տպաւորութիւն կ'ընէ մեզ ընթերցողացս վերայ, քան ինչ որ երբեք մեծին Մակեդոնացւոյ մը հատու սուրը վերջ տուաւ նմանօրինակ կնճեալ հունգուցի մը: Այսպիսի պարագայի մը արտաքին եւ զուտ բանասիրական խնդրոյ մը մէջ ուր այդպէս յանկարծ սրբազանին եւ գերբնականի կը խառնուին, այդ խնդիրն ոչ այնչափ ծանր եւ կարեւոր, որչափ փափուկ խնդիր մը կը դատնայ. քանզի վստահ կայ որ ի միոյ կողմանէ զբարեպաշտ միամտութեան հաւատս վրդովեմք, եւ ի միւս կողմանէ զհայրենասէր զգայմունս զայրացունեմք, որք այդ հրաշից մէջ՝ աղբային պատմութեան յետին հրաշալեաց զմին, եւ դուցէ զփառաւորագոյնն, կը նկատեն: Ուստի կ'ընտրէինք

մանաւանդ զխնդիրդ թողուլ աստուածաբանից դասուն որ նոքա խորհրդակցին եւ քննեն թէ գուցէն արդեօք այդ համբաւեալ հրաշիցդ քաւակաւն պատճառօք ի հաստատութիւն, ինչպէս իրենց լեզուաւ կը բացատրեն, եւ կամ հաւանականութեան տեղիք: Այսպէս ըրած են գողցես ցարդ մեր նախորդ քննադատք, որք առաւել արհամարհոտք գտնուելով քան զմեզ կամ ծաղր բարձին այդ հրաշից պատմութեան վերայ եւ կամ բոլորովին իսկ լռութեամբ անցան:

Մեր այս խոհական լռութիւնն կամ զգուշացումութիւն գուցէ թէ յաչս մեր ընդդիմադիր կողմանն փախստեան պատճառանք երեւին յերեսաց ծանրակշիռ առարկութեան մը, զորմէ կը պանծացունեն թէ ոչ միայն բազմադարեան կենօք բարեփայել չացեալ աւանդութիւն մի է, այլ եւ ինչպէս կը համբաւեն — « ի ժամանակակից եւ ստուգապատում » պատմչաց միաբերան վկայութեամբ հաստատեալ եւ ամրացեալ, որով եւ ծանր հետեւութիւն կը հանեն մեր դէմը, որ եթէ արդարեւ ճշմարիտ են հրաշքդ, ապա չէ ճշմարիտ մեր կարծիքն թէ Մեսրովք ի Միջագետս գնաց բոլորովմբ այլ ինչ խնդրելու յօտարաց, քան թէ աշխատակցութիւն ի նպատակւոյ գործոյն: Ուստի եւ վէճն այս կրկին ընդդիմակ առարկութեանց կը դառնայ, որ կամ այն է որ մեր բովանդակ յառաջադրեալ պատմութիւնք եւ տեսութիւնք երազք էին եւ պատրանք, եւ կամ զի ինքն հրաշքդ երազք են, — իբր ճարտարարուեստ կարկատանք հիւանդ պատմութիւն մը բարւոքելու եւ կաղըութելու:

Արդ զի այդ աւանդութեանդ մէջ բանասիրական կողմն կը փնտռեմք մեր քննադատական տեսութեանց ներքեւ ձգելու, եթէ ուշիւ դիտելու ըլլամք, կը գտնեմք զայն ահա այն ենթադրութեան մէջ, թէ այդ պատմութիւնդ ի ժամանակակից եւ ի սոսոցայսոսմ պատմչաց վկայեալ եւ հաստատեալ, եւ այդ իսկ է այդ առարկութեանդ բովանդակ գօրութիւնն. զայդ կէտն ուրեմն ձեռք զարնեմք եւ մեք քննելու, — կէտ մը որ արդարեւ հետաքրքրական է եւ միանգամայն հրահանգիչ. եւ կարծեմք որ եթէ յաջողիմք՝ պատմութեանս եւ զայս նշանաւոր կէտն ըստ արժանւոյն լուսաբանել, համարձակելի պիտի լինի մեզ թերեւս ըսել մեզ յայնժամ, թէ

ոչ միայն իրորենացոյն համբաւեալ գլուխն (Գ . ԾԳ) այլ եւ Հայկական նշանագրաց բովանդակ պատմութիւն զիւր վերջնական լուծումն եւ լուսաւորութիւն պիտի ընդունած լինի :

Սկսանիմք ուրեմն զերիս պատմիչսն , որք ծանօթ իսկ են մեզ իրր նախադերք պատմութեանս , մի առ մի ի քննութիւն կոչել :

ԺԸ . Կորիւն . — ԶԿորիւնոյ մատեանն ի մէջ բերելով նախ , իրր անգրանիկ ի պատմիչսդ , ամենայն ոք ի մէջ անկասկած պիտի լինի որ այդ հրաշալի եւ աստուածային տեսեան պատմութիւնն , եթէ իրօք տեղի ունեցած է , յայտնի եւ մէկին բանիւք նկարագրուած ըլլայ ի նմա՝ ամենայն մանր պարագայիւքն , զոր լսեցինք ի վերոյ , երբ խորհիմք որ Կորիւն որ իւր այդ մատենական ոչ այնչափ պատմիչ , որչափ ներքողիչ լինել ուզած է իւրոյ վարդապետին : Եւ ինչպիսի ներքող . — Տիւղ այն որ մեր խնդրոյն ամենայարմար կլինայ , հրաշացունել զնա , (ինչպէս ինքն մատենագիրն իւր նախաշաւիդ սառին մէջ կը բացատրէ) թէ իւր վարդապետն ոչ այլ ոք է , բայց ի կարգէ « արանց երանելեաց աստուածամերձ » եւ աստուածամուխ կենօք վայելչացելոյ » (էջ 2) , եւ թէ նորա գործն իսկ՝ մեծն եւ նշանաւորացոյն , այն է Հայկական նշանագիրքն , ոչ ինչ այլ՝ բայց « աստուածապարգեւ գիր » (էջ 1) եւ « աստուածատուր նշանագիրք » (էջ 10) :

Արդարեւ ի՞նչ յարմարացոյն առիթ Կորիւնոյ համար իւր գովասանելոյն Մեսրովբայ իրօք « աստուածամերձ » եւ Հայկական նշանագրաց « աստուածապարգեւ » լինելն հաստատելու համար զտեսիլդ պատմել , եւ զայդ պատմելոյն նաեւ առիթ առնուլ զիւր միւս երրորդ սիրելի գաղափարն հաստատելու թէ Հայոց երկիրն արդարեւ նմանակից է եւ մրցակից եբրայական երկրին՝ « յորում ամենայն աստուածագործ սքանչելագործութիւնքն գործեցան » (էջ 13) : Ազէ ուրեմն բանամք զմատեանդ , եւ թող լսողքն դատեն թէ կը գտնեն իրօք ի նմա այդպիսի ականկալեալ տեսեան մը նշմարանքը :

Կորիւն զՄեսրովբ ի Միջագետս իջեցուցանելէն ետեւ եւ ընդ իւր բերած զաշակերտսն ի դպրոցս բաժանել տալէն ետեւ , նորա Հայկական նշանագրաց վերայ ըրած զաշխատու-

թիւնը բովանդակ՝ այս բանից մէջ կ'ամբիովի. « Եւ նա իւրովք հաւասարօքն (այսինքն՝ այն երկու օգնական քահա-
« նայիւքն, զոր ընդ իւր բերած էր) զսովորականն առաջի
« եղեալ զաղօթս եւ զտքնութիւնս եւ զպաղատանս արտաս-
« ուալիցս, զխստամբերութիւնս, զհոգս աշխարհէծս » (էջ
9) : Ո՞չ ապաքէն զարմանալի որ զայդպիսի աշխատութիւն
մը պատմիչը սոսկ աղօթից եւ ձգնաւորական կրթութեանց
ձեռօք կատարել կուտայ Մեսրոպայ ի Միջագետս, զոր իւր
հայրենիքը ըրած չէր, բայց չմոռանամք յիշել աստանօր, զոր
ի վեր անդր ըսինք, թէ ներքոյական եւ հետորական է
պատմութիւնս. ուստի եւ մատենագիրը ըստ ակորժակաց
հետորական արուեստի դարուն՝ որ նաեւ ի պատմականս
փոխաբերական եւ այլաբանական ձեւեր ի գործ՝ ածեցին չը
խորշիր, նոյն ձեւով ահա եւ (Կորիւն) զՄեսրոպայ՝ իւր ձեռ-
նարկեալ գործոյն համար՝ ըրած աշխատութեանց զմի մասնն
յիշատակելով, (զայն մասն կ'ըսեմք, որով Մեսրոպայ խըս-
տակեաց աղօթասիրութիւնն կը փայլի՝ ըստ առաջագրու-
թեան ներքոյոյին), մեզ կը թողու ապա եւ զմնացեալ բո-
լորն գուշակել, զոր եւ դիւրին է գտնել : Սակայն այս է
կարեւոր դիտելին այս խորհրդածութեան մէջ, որ այս փո-
խաբերական ձեւոյն կը յաջորդէ անմիջապէս հետեւորդ ուրիշ
համապատասխան փոխաբերութիւն մը՝ խառն այլաբանու-
թեամբ, նկարագրելու համար ճիշդ զայն պարագայն՝ որում
կ'սպասէինք լսել. « Եւ այնպէս բազում աշխատութեանց
« համբերեալ (Մեսրոպայ) վասն իւրոյ ազգին բարեաց ինչ
« օճան գառնելոյ, որում պարգեւէր իսկ վիճակ յամենա-
« շնորհողէն Աստուծոյ՝ հայրական չափուն (չափով) ծնանիլ
« ծնունդս նորոգ եւ սքանչելի սուրբ աջովն իւրով՝ նշանա-
« գիրս Հայերէն լեզուին » (էջ 10) (1) :

(1) Բաւական անկասկած լինելու եմք թէ անայլապիսի պահուած ըլլայ
մեզ Կորիւնոյ մասենին այս հասուածիկն, քանզի Ազաթանգեղեայ գրոց
վերջին յերիւոյն (որ ըստ մեր կարծեաց ոչ աւելի կրսսեր է քան զԿորիւն
քան երկու դար) իւր գողունի ընդօրինակութեանց մէջ նաեւ զայս պա-
սառիկն խորած ըլլալով ի Կորիւնոյ (էջ 619, տպ. Վենետ. 1862), գրեթէ
կասարեալ համաձայն կը գտնուի մեր այժմու Կորիւնոյ ընագրին : Այդ Ա-
զաթանգեղեայ օրինակէն էր որ ընտրեցինք զձեռնեղ ընթերցուածն, փո-
խանակ ծնեալ գրելու՝ ինչպէս ունի Կորիւնոյ տպագրին :

Թերեւս այս կէս իմանալի եւ կէս անիմանալի մթին երե-
ցած բանից մէջ ոմանք՝ գէթ ծածկարանեալ տեսեան եւ եւ
երեւութի մը ակնարկութիւնս երեւակայեն, ուստի եւ հարկ
կը համարիմք պարզարանել զայն: « Մեսրոբայ, կ'ըսէ, իւր
ազգին բարիք մը հայթայթելու համար ըրած աշխատութեանց
փոխարէն՝ ամենաշնորհօղն Աստուած՝ զայս վիճակը (այսին-
քըն, բաժին շնորհաց, շնորհք) պարգեւէր նմա, որ հայրա-
կան չափով (այսինքն՝ իբրեւ հայր, իբրեւ ծնօղ) իւր (այ-
սինքն՝ Մեսրոբայ) տուրք աջովն (այսինքն՝ ձեռք) նոր եւ
սքանչելի ծնունդներ ծնանի, (ոյք եւ հայերէն լեզուին նշա-
նագրերը » : (2)

(2) Բանի մը բառերու առմանց վերայ՝ որ այս Կորինոյ հասուածոյն
մէջ կը գտնուին, հարկ կը համարիմք ծանօթացնել:

Վիճակ.— Թէ արդարեւ շնորհ կամ պարգեւ իմանալի է՝ կը հաստատուի
նորին իսկ Կորինոյ վկայութեամբն, որ զտոյն Հայկական տառն ուրեք
« նորոգասուր տատածեղէն շնորհ » (էջ 1) կոչած է, եւ այլուր « շնոր-
հասուր պարգեւ » (էջ 10):

Չափ.— Բառիս այս սակաւստովոր առմունքը (գործէ լուծ են բառ-
գիրք), ոչ դոյզն մոռութիւն տուած է տեղոյս: Կարեմ արդարեւ ի բաղդա-
տութիւն բերել զԲուզանդայ նմանօրինակ բանսն, զոր երկիցս զործածած
է մօտակայ բառերով, որ շատ հաւանականաբար ի Կորինոյ բանից աստի
իսկ առած է. ինչպէս նախ Յուսիկ հայրապետին համար ասելով. « Սա
« զմեզ հօրն իւրոյ Վրժանայ զառաքելականն յաջորդէր՝ հայրական չափոյն
նմանեալ ծնունդ » (Գ. ԺԲ. էջ 35): Բայց այս վկայութեանց մէջ յայտնի
է որ չափ բառն կը նշանակէ վարդ, օրինաց վարդ, ինչպէս որ քանի մը
տող ի ստորեւ վերստին կրկնելով Բուզանդ զվերջին իմաստը՝ ըսած է.
« Եւ սորա ինչ ոչ թէ արժանի հարցն զնացեալ նմանեցին վարդ »: Եւ
այս նշանակութիւնը չը յարմարի Կորինոյ հայրական չափուն: Մեր զստ
ըստ օրինի հօր, իբրեւ հայր թարգմանեցինք՝ ուրիշ վկայութեանց վերայ
հաստատեալ, ուր յայտնի կերպիւ չափ բառն կը նշանակէ օրինակ, նմա-
նաքիւն. եւ այդ առմունքը յաճախ կը գտնուի այն Հայ մատենագրու-
թեանց մէջ, որ յետուոյն թարգմանուած են. եւ օրինակ՝ անա Սաղմոսի
բանն « ըստ կարգիմ Մեքիսեղեկի », որ ի նոսա թարգմանուած է « ըստ
չափոյն Մեքիսեղեկի » . (Եւս. Եկեղ. Պսմ. Ա. Բ. էջ 24. — Եւս եւ յեփ-
րեմայ գիրս), յորս Ասորի բառն, ինչպէս կը տեղեկացունէր մեզ Պր. Նո-
րայր Բուզանդացի, է պատմութեան, որ նշանակէ ըստ նմանութեան: — Իսկ
այլ ինչ է որ սոյն չափ բառը կը նշանակէ եւս կարգ, կամոն. ինչպէս նոյն
ինքն Կորինոյ ասելն. « Տես այսորիկ ըստ աւետարանական չափոցն ի
« ծառայութիւն Աստուծոյ զառնայր (Մաշթոց) » (էջ 7), եւ ՅԳ. Ե.
8. « Եւ կոչնականքն իւրաքանչիւր ի չափս (Տ. ի կարգս, յաստիճանս)
յօրինեալ կային » :

Արդ ի՞նչ կը գտնեմք այդ շրջաբանական, եւ, ինչպէս կոչեցինք իսկ, այլաբանական բանից մէջ, եթէ ոչ զայս ամենապարզ իմաստը թէ Մեսրոպը երկայն ժամանակ աշխատելէն վերջը հանդերձ աղօթիւք, Աստուծոյ շնորհիւն հայր եւ ծնող եղաւ Հայկական այբուբենին՝ ինքն իւրով ձեռօքն իսկ գրելով կամ գծագրելով զնոսա։ Եւ կամ աւելի ամփոփ՝ Մեսրոպը Աստուծոյ ձեռն տալովն զՀայկական տառերը հնա-հնարեց, — բացատրութիւն մը, զոր եւ մեք իսկ կարող էինք բսել բարեպաշտ մտօք։ Իսկ ո՞ւր է վիճն, երեւութացեալ քաթ ձեռքն, եւ անտի՝ ի Մեսրոբայ միտս սպառնորիլն, զոր դա-րուց երեւակայութիւնք հեռզհեռէ ստեղծեցին, եւ մինչեւ

Սուրբ աշովն խրով. — Ըստ երեւութին փոր, բայց ըստ իրեն՝ ամենանշանաւոր են այդ եռակիս բառերն այս տեսեան վիճին մէջ։ Յորքան պատշաճ բանիւրն ստիպուած եմք դատել զայն, ինքն Կորիւն առաջին լինելով ի նոսա, կը ստիպէ զմեզ ուշի ուշով քննել այդ երեք բառերուն տուած իմաստը, այն է թէ ի՞նչ բառն առ ո՞ր կ'ակնարկուի։ Մեր ի վեր անդր զայն առ Մեսրոպը վերաբերել տուինք. բայց տորենացի, ինչպէս պիտի տեսնեմք զկնի, ինքն՝ որ ազդողագոյն կերպարանք մը տուած է այդ տեսեան պարագային, զԿորիւն իւր առաջեւն ունելով՝ զայդ իւր բառն յարաբերած է ոչ առ Մեսրոպը այլ առ Աստուած։ Հետագայ քննութեանցս թողով թէ տորենացի ի՞նչ պատճառ ունէր զայդ այդպէս մեկնաբանելու, այդ իւր մեկնութիւնն չստիպեք զմեզ այժմ՝ որ իրեն հետեւելով ծամածը-ռեմք եւ խառնակեմք իսկ զԿորիւնոյ բանից եւ զաղափարաց կարգն, որոյ վերայ առանձնացուցած եմք զմեր ուշադրութիւնն։ Քանզի յետ միանգամ Կորիւն զՄեսրոպը հայր եւ ծնող անուանելոյն իւրոց ծննդոց (այսինքն նշանագրաց), անշուշտ զայլաբանութեան կարգն կը խառնակէր եմէ զնո-ցա գծագրելն թողոյր Աստուծոյ աջոյն։ — Այս կէտին վերայ կանդաղար-ծուենք զայս եւս որ զսուրբ ամականն աստուածային աշոյն տա՛լ անտ-վոր է սրբազան գրոց մէջ. մեր գէթ չեմք յիշեր ամենեւին օրինակ մը. այլոր համար անշուշտ զանց բրած է զայն եւ տորենացի, եւս եւ Վարդան (յիւրում Պատմ. էջ 49, սպ. Վենետ.)։ Ազատանգեղեայ վերջին յերիւրոզն՝ հրապարտուելով նաեւ Կորիւնոյ այս հաստատումն պիտիլ (իբր թէ սրբայն Գը-րիգորի նորակնիք մկրտեալքն՝ իւր «նորոգ եւ սքանչելի ծնունդքն» էին), ինքն որ գրեթէ միշտ բառ առ բառ ընդօրինակելով զԿորիւնոյ պատճառիկս կը յնուռ ճարտարութեամբ իւր աշխատութեան մէջ, աստ կը ստիպուի փո-փոխութիւն մը քննել ճշդիւ այն բառին վերայ, զորմէ են բանքս. զաջ բա-ռքն առ Աստուած յարաբերել տալ ուղեով՝ զսուրբ բառն կը վերցունէ, եւ ի տեղն կը դնէ պարզեալաբան (էջ 619), — չսորշելով պարզել բառն կրկնութեան, որ արդէն դուրս է երկու տող առաջ. — մասնագործիկ այս փոփոխութիւն եւս կը հաստատէ թէ այնպէս մեկնած է եւ ինքն ըզ-Կորիւնոյ բանն, ինչպէս մեր մեկնեցինք։

վիտական ձեռով իսկ նկարագրեցին: — Վերջապէս առ ի բո-
լորովին ստոյգ լինել թէ Կորիւնոյ — որ առաջնութիւն ունի
ի պատմիչս եւ երկնութիւն իսկ ժամանակաւ քան զԽորենացի
եւ քան զՓարպեցի — ոչ միայն բանից մէջ, այլ եւ ի միտս
անդամ՝ այդպիսի. ինչ տեսան եւ մտհամերձ յայտնութեամբ
գաղափար անգամ չկայր, այլ անդ հակառակին հաւատացած
էր նման մեզ, ամենայայտնի կ'երեւի իւր իսկ բանիւքն.
քանզի ինքն Կորիւն, — եռանդուն ջերմամբ վառեալ իւրոյ
վարդապետին — գործոյն վերայ՝ բարձր գաղափարաւ մը
թէ այդ գործն իւրոց հայրենեաց մեծամեծ օգտից առիթ եւ
պատճառ պիտի լինէր, — երբ զնորա գարձն կը պատմէ ի
հայրենիս, կ'երեւակայէ զնա յայնմ պահու իրրեւ նոր իմն
Մովսէս ի լեւնէն իջնելով Սինէական տախտակք ի ձեռին.
բայց յանկարծ արդ բարձր նմանութեան վերայ գողցես իմն
սարջացեալ եւ խղճելով՝ կը բացագանչէ. « Բայց մի ոք յան-
« դգնագոյն վտան ասացելոցս զմեզ համարեացի՝ թէ զիս՞րդ
« զայր մի խոնարհագոյն ընդ մեծին Մովսիսի — ընդ աստ-
« ուածախօսին եւ սքանչելագործին — նմանեցուցեալ հա-
« լասարեցաք (տպ. հաւասարեաց), որով թերեւս որ դուս-
տիցիմք » (էջ 11) . — իսկ ընդէր, կը հարցանեմք, այդ
ստեղծանաց երկիւզն, կամ ուստի՞ ընաւ այդ սորջանքն եւ
խիղճ ի Կորիւնդ, եթէ գիտէր եւ հաւատացած էր իրօք թէ
ինչպէս մեծի մարգարէին աստուածային յայտնութիւնք, նոյն
իւրոյ վարդապետին եղան աստուածային տեսիլք, ինքն
կ'ըսեմք Կորիւն որ կը դաւանի իսկ առ տեղեաւն թէ Աս-
տուծոյ շնորհքը խնդիր չը դնէր ընդ մեծ եւ ընդ փոքր, ընդ
այս ոք եւ ընդ այն. « միոյն Աստուծոյ ամենաղօրի շնորհք
առ ամենայն ազգս երկրածնաց մատակարարին » (անդ) . եւ
ու՛մ ու՛մք այդ շնորհքն յայտնուի, թէ եւ իւր « խոնարհա-
գոյն » վարդապետն լինի, զնա՝ եթէ ոչ վերագոյն, դէթ հա-
ւասարակից կ'ընէ աստուածատես մարգարէին: Բայց Կորիւն
զայդ խորհրդածութիւն իսկ ընելէն վերջը կը բացատրէ թէ
ի՞նչ բանով համարձակած է նմանութեան բաղդատութիւն
դնել ընդ խոնարհն Մեսրովր եւ ընդ մեծն Մովսէս:

« Կարեմք, կ'ըսէ, զայն ասել 1) հաւատովք. քանզի չկայ

(1) Տպագիրն ունի. կարեմք այլ աւելի, որ ամենեւին անիմանալի է:

ինչ ի վերայ յայտնեօք եւ ծածկելովք(1) զաստուածականն խոսեւ » (անդ) այսինքն, « սոսկ ըստ հաւատոյ մասին կարեմք զայդ բաղդատութիւնն ընել. քանզի խոյր չկայ ամենեւին եթէ յայտնի եւ կամ ծածուկ կերպիւ Աստուծոյ շնորհքն յայտնուի ումեք » : Ուրեմն ի կարգէ բանիցն կը հետեւի թէ Կորին զյայտնի աստուածատեութիւնն Մովսիսի կ'ընծայէ, եւ զծածուկն՝ Մեսրովբայ. — դադարաբար եւ խմտաբար անից՝ զորս կարծես իմն թէ Կորին կ'ուզէ՝ հանդոյն մեզ՝ առ դաս մի մարդկանց, որք մերոյ ժամանակիս նման՝ վերնական յայտնութեան մը պատմութիւններ կը համբաւէին զՄեսրովբայ : Բայց թէ ի՞նչ էր այդ համբաւն կամ ո՞ւստի, ծագումն սուած պիտի տեսնեմք ի հետադայս. առ այժմ մեք այսու բանիւ վերջ տամք գլխոյս թէ ինչպէս Կորին գլխոյ ժամանակակցաց զմիտս կը բուժէ, անշուշտ նաեւ այժմ զմերն բուժելով՝ ուղղել կը հրամայէ եթէ թիւր ինչ եւ վրիպակ հասկացած եմք իւր մատենէն այդ տեսլեան հրաշից վերայ :

ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ԲԱԳՐԵՒԱՆԴ

Բագրեւանդ կը կապուի Նպատոյ եւ Սուկուէտի միջավայրը գտնուած երկու գաղաղապարներէ, որք յարեւմտից յարեւելս ձգուած են : Ընդարձակագոյնն է Ալաշկերտի եւ Քարա-Քիլիսէի գաղտն՝ որ ունի 10-12 հազարամեթր լայնք, 50-55 հազարամեթր երկայնք, որ կ'սկի ի յարեւմուտս Մարտոյ, Բիւրաղատ քուրտ գիւղերու մօտէն, կը վերջանայ ի յարեւելս Քուսիքի, Զիրոյ եւ Սոֆեան Հայ գիւղերու մօտերն : Առ որս գաղաղին արեւմտեան կողմէն բաժանեալ հիւսիսային եւ հարաւային լեռնաշղթայներն կ'որոճեւ ամ-

(1) Տպագիրն ծածկանօք, ուղղեցինք ըստ Բուզանդայ օրինակին, որ ըզպատիկս գողացած է ի Կորինոյ (Գ. Ժ. էջ 23) :

փոխուելով՝ յարեւելք կը բացուին, կը կազմեն բուն Բագ-
րեւանդայ նեղ ու երկայն դաշտավայրը որ նաեւս կ'երկայնի
ց'Շահապիվան 20-25 հազարամեթր:

Նստտ յարեւմտից՝ Սուկաւէտ յարեւելից բոլորովին իրա-
րու աեսանելի են. իւրեանց առջեւ կը խոնարհի Բագրե-
ւանդ իւր լեռնաշղթայներով:

Բիւրական լեռնաշղթային ի յարեւելից վերջաւորութիւնն՝
դաշտիս յարեւմտից երկուքի բաժնուելով՝ մին, Սուկաւէտի
կամ Զրաբաշխ լեռնաշղթայն ի հիւսիսոյ կորացեալ կը պատէ
դաշտս: Հարունակելով կը հասնի Սրաբատեան լեռանց, այս
շղթային վրայ Նպատայ հանգէպ կայ Գայլատոյ Մովսիսն,
իսկ Բիւրականի միւս ճիւղն ուղիղ յարեւելք ընթանալով Ա-
րածանայ քով կ'ընդհատի, որուն զխոնցէն կ'սկսի ծաղկանց
լեռնաշղթայն, բարձրանալով յարեւելք՝ կը ձգուի ի Պարոս:
Այս բարձրութեան սահաւ իմն ի հիւսիս տարածուած դա-
գաթն է Նպատ՝ որուն ստորոտն էր հռչակաւոր Բագւայ
աւանն՝ Վոնաորոյ մեհեանն ուր փառաւոր Ամանորներ ու
Վարդապետներ կատարուած են, յետոյ այս վայրը Ս. Լու-
սաւորչի ձեռամբ փոխուած է տուն Աստուծոյ եւ ապա
փառաւոր եկեղեցի շինուած որ զտեսողս կ'աղչեցնէ:

Գետք. — Դաշտիս հարաւային կեդրոնն՝ մերձ առ Փարա-
ֆիլիսէ Շեռեան եւ Մուրատ միանալով կը կազմեն զԱրա-
ծանի: Առաջինն յարեւմտից Դուարս Մատաթի հովիտներէն
սկիզբ կ'առնու, կ'անցնի արագաւազ Սալեաղի հովիտէն ի
բաղում յընթացս վիժելով գալարելով ի դաշտ կ'իջնայ մերձ
առ Բիւրապատ գիւղն. տակաւ առ տակաւ մերձենալով հա-
րաւային շղթային յարեւմուտս կ'ընթանայ ցխառնուրդ Ա-
րածանայ: Իսկ եփրատ եւ Մուրատ Շահապիվանի (Տխաթին)
հարաւային լեռներէն ամիսփուելով՝ Շահապիվանի քովէն,
Մերուժանայ չամբի ներքեւէն Զիրաւայ մէջէն, Նպատայ
ստորոտէն, Բագրեւանդայ մէջէն անցնելով՝ կը շարունակէ
մինչ Շեռեան որք Փարա-ֆիլիսէէն ¹/₂ ժամ ի հարաւ իրար
կը խառնուին, ուր Արածանի անունն կ'առնու:

Գետակք. — Հիւսիսային Զրաբաշխի լեռնաշղթայէն ի
Շեռեան կը հոսին բազմաթիւ մեծ եւ փոքր գետակք, կ'ո-

ուղին ամբողջ Ալաշկերտի եւ Քարա-Քիլիսէի դաշտն, խիստ լաւ արգասաւորելով արտօրայքն: Գետակը են ի յարեւմտից հիւսիսայ ց' յարեւելից հիւսիս, Զեռքկանայ, Ղօփուզայ, Խաչլուայ, Ամասայ, Վերին եւ ներքին Դարապիներու, Երիցաւ, Ախթոյ, Մանկասարայ եւն:

Ճանապարհ. — Պարսկաստանի ճանապարհն Դահարի լեռներէն կ'իջնայ կ'անցնի Զեռքկան, Մօլլա, Սիւլէյման, Խոշեան եւ Զըլխանի Հայ գիւղերու մէջէն տակաւ առ տակաւ հարաւ շեղելով կը մերձենայ Շեռեանայ, վերջի գիւղի մօտ անտի յարեւելս ուղղուելով Ղազի, Մօլլա-օզմա եւ Պօչիկ քրդու գիւղերու մէջէն ի Քարա-Քիլիսէ, անտի շարունակելով Եօնճալու, Ղազի Հայ գիւղերու մէջէն, Զիրոյ Հայ գիւղի ստորոտէն, Կեռուկաւ, Տալիշայ եւ Կէօլասէօր Պարսիկ գիւղերու քովէն, Նպասայ Զիրաւայ դաշտաղետնի մէջէն մինչ ի Տիատէն, միշտ Եփրատայ ափն բռնելով Քարա-Քիլիսէէն սկսեալ առ Տիատին, յորմէ ճանապարհն գետէն բաժնուելով յարեւելս ի Պայազիա (նախնեաց Կոգովիր) կ'ուղղուի:

Հնուքիւնի. — Միայն յանուանէ կը գրեմ մի քանի հնութիւնք որոց ոմանց ականատես եղած եմ, Եաղլի-Դաշ ուր դաշտիս արեւմտեան կիրճերուն ի Բասեան դարձած երեսին վրայ կը գտնուի, մեծ դաշտի մը վրայ ընդարձակ սեպածեւ գրեր կը պարունակէ, յորմէ կրնայ ընդարձակ պատմական հնութիւններ քաղուիլ: Այժմ նոյն անուամբ գիւղին մանկաիք առ ի վրօսանաւ այդ բարձրութեան մէջ գտնուած սեպածեւ գրոց քարեր ձգելով զոմանաւ սուրած են: Յորմէ քիչ հեռի ի յարեւելեան հարաւ ժայռ է բլուրի մը վրայ կայ Ապուղէթայ բերդն սքանչելի շինուածներով, ներքին շինուածներով. այս բլուրին ստորոտն է Ապուղէթայ գիւղն որ շինուածոց հնութիւններ շատ կան ծածկեալ հողոյ տակ, նոյն գիւղի բնակիչք միշտ կը խուղարկեն գիւղին շուրջն, սրբատաշ քարեր կը հանեն առ ի սէտոս իւրեանց գործածելու, ոմանք եւս գանձ գտներու յուսով հողն տակն ու վրայ կ'ընեն:

Բիւրապատ եւ Խաստուր գիւղերու մօտերն կը նշմարուին հնութիւններ, վերջինին մէջէն արդէն մի քառակուսի քար գտայ որուն մէկ երեսն սեպածեւ գրերով լեցուած է, զայն բերել տալով Հայոց Միացեալ Բնիկութեանց նորակառոյց

վարժարանի դրսի մէկ անկիւնը հաստատած եմ:

Սովի առթիւ կարօտելոց վիճակը տեղեկագրելու համար ի գիւղորէս կը շրջէի. երբ Բլուր գիւղն էի ստուգեցի թէ գիւղացի մը Շեռեանայ աիւրէն մի քանի չափազանց մեծ սակորներ բերելով որմի մը մէջ որպէս քար հաստատած է, ուղեցի զայնս հանել տալ, սակայն տանտէրն առարկեց թէ որ որմին մէջ հաստատած լինելն չէր գիտեր, յայնժամ այդ կմախքներուն գտնուած վայրն ստուգելով մի քանի անձ յղած Շեռեան գետոյն 10 մեթր փորած բարձրութեան մէջէն փորել, հանել ստալով Ընկ. վարժարանն բերել տուած եմ, որք էին կոնքերու, ողնաշարի, կողերու եւ գիտի ոսկորներն, ողնաշարի ծուծքի խոռոչէն մարդու մը ձեռք կրնայ անցնիլ, կողերէն մին 1,26 մեթր երկայնութիւն ունէր որ յետոյ կոտրեցաւ, կոնքի ոսկորն որուն մէկ մասն կտորած էր նոյն ժամանակ $\text{Տ}^{1/2}$ օխս կըլէր: Տնօրէն ժողովոյ հրամանաւ այս կմախքներն ի կարին առ Օրմանեան Սրբազան յղեցի որ յետոյ յանձնուած է Սանասարեան վարժարանին:

Վաղարշապետու բերդ, որ գիւղաքաղաքիս ետեւ բլուրի մը վրայ կառուցուած է որուն որմերն քանդուելով՝ աստ անդ կը բարձրանայ փոքր որմեր, սա ըստ աւանդութեան ունի ներքնուղիներ որ 20 տարի առաջ կը գործածուէր:

Ամարայ բերդ, որ նոյն անուամբ գիւղէն մէկ ժամ բարձր անառիկ վայր մը շինուած է, թերեւս Ամատունեայ մէկ ցեղին ապաստանարանն եղած լինի:

Բագիկայ բերդ, որ փոխան գիւղին վերեւն կը գտնուի, գեղեցիկ սրբատաշ քարերով շինուած:

Շուշայ բերդ, որ Ծաղկանց լեռանց յարեւմուտս կը գըտնուի, գեղեցիկ շինուածներ կրպակներ եւ շուկայ ունի, Պրճոյի բերդ եւն. որոց մի քանիին վրայ ընդարձակ դրերու եմ:

Կլիմայ. — Բագրեւանդայ դիրքն բարձր լինելով կլիման խիստ ցուրտ է. գրեթէ 6-7 ամիս ձմեռ կը լինի աստ, ոյր աղաքաւ սլոգեղէն եւ բանջարեղէն չ'աճիր, այլ միայն ցորեան, գարի, կորեկ, կտուտաւ եւ դուարաբուծութիւն. այս վերջինս Բուրտայ ձեռքն է յորմէ լաւ օգուտներ կը քաղեն

քուրտերն , մինչդեռ Հայոց երկրագործութիւնն թէեւ յա-
ջող՝ սակայն իր սխալոյքն հայթայթելու համար դրամչի շահիր :
Ջրերն զով , օդն առողջ սակայն ընտանեկան կեանքն
վատթար լինելով կայտառ դէմք մը , առողջ անձ մը հաղ-
ուագիւտ է :

Ս . ՀԱՅԿՈՒՆԻ

Վաղարշակէրս

ԱՌ ԽԱՉԱԳՈՂՆ * * *

Տէր , ուշագիր եղէք . դիտենք ձեր քայլեր .
կեղակարծ է ուղին զոր դուք էք ընդերեր :
Տէր , ուշագիր եղէք . բնաւ չենք հաւատար
թէ դուք կամիք լինիլ անկեղծ մի սատար .
Ձենք հաւատար անկեղծութեանդ , արտասուաց
Ձոր ձեր աչեր երբեմն հեղուն սրգաղղեաց .
Եթէ կամիք երկբայինք իսկ սակաւ մի
թէ ձեր սիրտը թըշուառութեանց ողորմի :
Տէր , ի՞նչ գործեն սովալըլուկ հէք գայլեր .
կըլթիկ անէք . նորոգ ի՞նչ էք մրուդդայլեր :
Շատ լաւ ուսած էք դուք օգտիլ ընթացքէն
Ձոր մերթ ընդ մերթ առնուն իրերն ապաքէն :
Եւ ասէք թէ ազգասէր էք . յոյժ բարի .
Անխիղձն՝ աղգին , կաղնւոյն՝ բաղեղըն վարի :
Ասէք թէ ձեր հէք հայրենեաց ծառայել
է միակ ուխտ որ ձեր սըրախն է վայել .
Հապճեպով էք ագեր , Աւովդ , վերարկուն .
Քըղանցքին տակ ահա տեսնենք ձեր դաշոյն :
Ծըլմարտութիւն գընչուհի մ'է ձեր համար ,
Ում գայլ դընել բերանին չէ ինչ դըժուար :
Խեղաթիւրել ձեր կեանքն իսկ է , ձեր սընունդ .
Իրաւանց ձայն լըսէք ահիւ սըրտաթուռդ :
Ջըրոյ նըման ամեն ձեւեր առնուք դուք ,

Եւ երբ ցատումն արձակէ ձեր վերայ թուք ,
Եւ հարցնեն ձեզ թէ այդ ինչ է ձեր վերայ ,
Ասէք . « Ճերմակ չըքանըլան մը ստացայ » :
Օրինակներ ունեցած էք դուք արդէն ,
Որ ամենուն զայրոյթ , պըժգանք հայթայթեն .
Օրինակներ որ բնաւ եղած չեն անկեղծ ,
Վատ , եղջերիկ , օրինակներ չաղղայեղց ,
Վեղարաւոր կամ անվեղար , ինչ փոյթ ձեզ ,
Բաւ է որ դուք նոցա նմանիք ճըշդասլէս :
Եւ համարիք դուք թէ խաբել ցանդ կարէք .
Լաւ , իմ բանից սակաւ . ինչ ունկըն դըրէք :

* * *

Երբ մանուկ է ժողովուրդ մ'եւ նոր բացուին աչքն ի լոյս ,
Եւ անհաստատ ունին քայլ նորա ոտներ դեւաբոյս .
Երբ իրերը նորա շուրջ մըլըլապատ են տակաւին
Եւ երբ թերեւս հրէշներ նըմա հրեշտակ երեւին ,
Կարգ մ'էականեր նորանչան կարեն յայնժամ պատահել ,
Որ , տեսնելով թէ ստուգիւն անպատիժ է լ'անարդել
Եւ թէ կարէ ընծայել իւրեանց ըզձից աստարեղ ,
Կանդնիկ պոչապան եւ սատար նըմա շտապեն փութապէս ,
Դէտակն ի շահ կամ ի վտուս եւ եթ , սըրտով աստուծոմ ,
Թէ արեք լինի , սըփուելով հեռ , ոք , նախանձ , պառակտում ,
« Գայթակղութիւն » կանչելով երբ յաջողին դայթակղել ,
Փախուստ տալով երբ դիւրաւ կարեն ցաւերը կախել .
Կնյք անդիտակ թէ ոմանք կան որ զիւրեանս նըշմարեն .
Շահագէտներ զոր Յիսուս ձաղկեց , վանեց տաճարէն .
Որտապոչ , երբ տեսնեն չարիք զոր է բուժել հնար
Առանց ճըջի , չարիք ոյց թերեւս ինքեանք են պատճառ .
Աչակաքաւ նապաստակք , երբ գոռ զայրոյթ իրաւանց
Բուռն հարկանել զիջանի կեղտոտ օձիքըն իւրեանց .
Լայ եւ կախան բորենեղ բառնալով մերթ նըլաղկատ ,
Մեքթ անմղի ժըպիտներ պատճառելով անամօթ ,
Յանդընելով իսկ օգտիլ տըկար կողմէն օրինաց
Չոր դառն աւուրց միջոցին չըտապաւ . են յօրինած ,
Եւ յորս կանխաւ չեն տեսած թէ պաշտօնեայք աղգափնաս

Պարտին իւրեանց աթոռոյն ասել. Յաւէտ բարեաւ. մնաս :—
 Եւ այս կարէ պատահիլ մի ազգի մէջ ուր կազմին ,
 Նորոգ օրէնք եւ ոյր չիք փորձառութիւն տակաւին ,
 Մի ազգի մէջ որ իւր հին հանդերձները մերկանայ
 Եւ , խաւարէն պարտաօտեալ , ի լոյս զիւր աչքս բանայ : —
 Յայնժամ , երբ չաժ եղեռան հասած է յիւր ծայրակէտ ,
 Յառնեն արդար հողիներ , հանգրիճելով ետ ընդ ետ
 իւրեանց բազուկ , ձեռն ի գործ արկնեն , ուղիւլ , անտջառ ,
 Եւ անիրաւք ակընկոյր յամսթ լինին չարաչար ,
 Երբ այլ եւլս նըշմարեն իւրեանց ճըղճիմ փոքրութիւն
 Եւ թէ ոմանք կան որոց ականողիք են արթուն ,
 Թէ կան ոմանք որ ինքեանք պատմութիւնն են կենդանի ,
 Այն պատմութիւնն ուստի չարն երկչոտ երկիւղ բնաւ չունի ,
 Թէ զինեալ է նոցա աջ խարազանով յար արթուն
 Պատժել զնոսա որ ճըրի կամին չահիլ մեծութիւն :
 Այո , թաքչին յայնժամ չարք ունայնութեան մէջ իւրեանց ,
 Տեսնելով չուրջ ծաւալեալ ճըշմարիտ լոյս գերազանց ,
 Թաքչին ի խորս մըթութեան կամ այլ եւլս մըտածեն
 Թէ զլաճիկ կարեն դուրս ելնել այն փոսէն ուր մըտած են :
 Զի ներելի է փառաց սէր եւ եռանդ բոցակէշ
 Եւ մարդկայնոց սիրտ սիրէ համբաւոյ լայն ասպարէշ ,
 Այլ իւրայնոց ի վընաս բընաւ փառք չեն ներելի :
 Զի անարժան դրութանին չը յառին բիրք սիրելի ,
 Եւ զի եթէ ամեհի սիրտերէն ոք լինէր ասա
 Որոց անյադ եւ անհուն են փառաց կիրք անըղգաստ ,
 Ըղձեղ պիտի արգիլէր , ո՞յ կեղծաւորք , եւ ասէր .
 « Ոչ , այդ դընով չը կամիմ զի լինիք զուք փառասէր » :

ԱՆՇԵՏԱՑԱԾ ՍԵՐՈՒՆԴ ՄԸ

Երեք ուսանող երիտասարդներ էին ասոնք, երեքն ալ զատ զատ գաղափարներու, զգացումներու ու յատկութեանց ներկայացուցիչ։ այսօր եւ ոչ մին մնաց անոնցմէ, մին մահը տարաւ, միւսը պանդխտութիւնը տարադրեց եւ երրորդին ոչ ոք գիտէ ուր ըլլալը։ — Հետք ու յիշատակ չի թողուցին. մտկից եկան եւ ո՛ր գացին ասոնք. ոչ ոք կրցաւ երբեք իմանալ, լացց անոնց տարօրինակ կեանքէն քանի մը հատուածներ դեռ բերնէ բերան կը զրուցուին։ Պարզ ու սրտայայտ է այս անհետացած երիտասարդաց վերայի աւանդութիւնը։

Երբ ուսանող կ'ըսեմ, կ'երեւակայէք անմիջապէս քսակով թեթեւ, յոյսով հարուստ, զուարթ, լքեալ, անտէր ու անհոգ էօկ մը. ոչինչ աւելի հետաքրքիր է քան գոյութիւն այս արարածին որ ուսման խոստովութիւնը իւր անսպառ զուարթութեամբ կը թեթեւցնէ, ու չատ անգամ անողոր ճակատագրի դառնութեան դէմ կը մաքառի։

Ընկերական արդէի դիրքին մէջ ուսանողի կեանքը յատուկ գոյութիւն մ'է խորին ուսումնասիրութեան արժանի. այս տարօրինակ կեանքը ընկերական պայքարին մէջ առաջի պատերազմի դաշտն է այսուհետեւ։

Ուսանողը՝ ամեն բանի վախաքող ու ամեն բանէ զուրկ հեզնոյ ու դժգոհ անձնաւորութիւն մ'է։

Այն երեք պատանիներն՝ որոց պատմութիւնը կ'ստանձնեմք, Բերայի համալսարանին ազատ ուսանողներէն էին, ատեն մը երբ իրաւաբանական ու երկրաչափական ճիւղերը կը դասախօսուէր հոն։

Երեքն ալ առանց ընտանիքի ու առանց ստակի երիտասարդներ էին. ի՞նչպէս գտեր էին զիրար. սղարզապէս համալսարանին մէջ հանդիպելով. միատեղ ճամբորդութիւնը միշտ բարեկամութիւն յառաջ կը բերէ ու ուսանողութիւնը՝

ճամբորդութեանց լաւագոյնն է • ուստի շուտով մտերմացեր էին այս երիտասարդներն որք միասին ճամբայ ելած էին դէպ ի անձանութն :

Բնակինն սովորաբար պարապ, ու պարտաւոր գողով երբեմն ցորեկուան ճաշը՝ առողջապահիկ կանոնաց հակառակ եւ հետեւաբար աւելորդ դատելու, այս պարոնները երբէք չէին մտաբերած բազդին խստութեանը դէմ գանգատելու • բարձրագոյն գիտութեանց հետեւելով քիչ շատ փիլիսոփայ այլ զուարթ փիլիսոփայներ էին ստոնք :

Դասալսօսութեանց ժամը լրանալուն պէս, այս երիտասարդներն իբրեւ Բերայի փողոցներուն մշտաշրջիկ ուղիներն՝ վարձու սենեակ որոնելու պատրուակաւ տուներու մէջ փակուած գեղղհիներն երեւան հանելն բան դործ ըրած էին իրենց :

Բայց այս ձրի ու հաճոյտլի պարագումը երկար չի տեւեց • բազդատարար շատ կարճ միջոցի մէջ, վարձու տուն կամ սենեակ ունեցողներուն ամենքն ալ այս երեք թափառիկ այցելուները ճաչցան եւ իրարու ճանչցուցին, այնպէս որ օր մը բոլոր տունները փակ գտան իրենց առջեւ :

Այս կացութիւնը ծանր էր ու չէր կրնար շարունակել • երեք բարեկամներուն ամենէն հանձարեղին կլկնար ճար մը մտածել, գիւտ մը ընել եթէ ոչ ուսմանց մէջ անուն ստանալու գոնէ ամենօրեայ նոր զբօսանք մը հնարելու համար :

Հարկը՝ մարդս հնարամիտ կ'ընէ :

Բերայի տանուտեարք առաօտ մը տեսան երկրաչափական գործիքներով զինուած մի քանի երիտասարդներ որք իրենց տանը յատակագիծը շինելու զբաղած էին :

Փողոցներուն նոր ուղղութիւն մը տալու խօսք կար • ստոնցմէ մին տունըրը երեքսկսն մեթր ներս քաշելու հարկին վրայ կը պնդէր... երեք մեթր... տանուտեարք ահաբեկեցան • թաղապետական վեցերորդ շրջանակը՝ փողոցի համար փլցուցած տուններուն արժէքը հատուցանելու կողմէն հռչակ հանած չէր, ու ասով երրորդը կ'ըլլար որ երկրաչափները դարձեալ իրենց բնակութիւնը քանդել կ'որոշէին : Կալուածատէրներէն մին մօտեցաւ այն երիտասարդին որ խումբին մեծը կ'երեւէր ու զայն տուն հրամցուց անոր սիրար չահելու

համար : Երկտասարդը դժուարութիւն չըրաւ ու իւր ընկերներով այս հրաւերին պատասխանեց :

Այս փոքրիկ քաղաքաւարութիւնը բոլոր այն փողոցի սուները շրջեց, վասն զի երկրաչափները իրենց գործիքները վերցնելով ուրիշ տեղ փոխադրեցին : Աւելորդ է ըսել որ այս սպառնալից կատարը ուսանողներուն նորահնար մէկ միջոցն էր :

Ահա այս ու ասոր նման հազար խաղերով իրենց ցերեկուսան ժամերը կանցնէին այս հովիտը դաաարկաշրջիկներն ինչպէս կ'ըսէր բարեյիշատակ Ռուսինեան :

Գիշերները տարբեր խնդիր էր : Կրօսանքն նեղութիւն չի կար : դժուարութիւնն ընտրութեան մէջ էր : Բերայի բոլոր քաֆէ շանթանները հիւրամեծար կը գտնուէին այս տղոց համար, վասն զի ամեն մէկուն մէջ մէկ մէկ գուսանուհոց համակրութիւնը չահած էին :

Երբեմն ազգասիրական զգացում մը մուտ կը գտնէր այս գուարճութեանց մէջ : օր մը տեսան որ Տիգրան՝ երեք մտերմաց կրտսերադուինը Արեւելեան Ալքաղարի մէջ նորեկ ու գեղանի Գերմանուհոյ մը բարեկամութիւնը շահեր էր : դիտեցին որ այս կապակցութիւնը սովորականէն աւելի ջերմ էր : Տիգրան ամեն օր մէկ երկու ժամ կը նուիրէր Ասողկան պաշտաման :

Ամիս մը վերջը գիշեր մը Տիգրան համալսարանին բոլոր աստանդական ուսանողները ժողովեց ու Ալքաղար տաւա : Ես եմ գջեղ հրաուիրողը, պարոններ, ըստ Տիգրան ասոնց առջեւ իյնալով, երկտասարդները յօժարակամ իրենց դեռահաս ընկերին հետեւեցան :

Դրանկէ յետոյ գծին շինուելէն առաջ ամենուն ծանօթ էր այս հռչակաւոր սրահը, ուր այսօր նոր թատրոնն կը բարձրանայ իւր չքեղ ճակատովը :

Ամեն ոք գիտէ կամ չը գիտէ թէ ինչ է քաֆէ շանթան մը : — Հոս տեղը չ'է բարոյականի տեսակէտով քննել այս գրօսանաց վայրերն, առջափ հորիկ է ըսել միայն որ այս սրահներուն մէջ ամբողջ երկու մասի կը բաժնուի, մին՝ որ սրահին մէջ պարզամիտ ու ապշած՝ կ'ունենդրէ թերապօզ ու հրապուրիչ էակի մը երգերուն, ասի հանդիսատեսներուն

նորեկ ու դեռավարժ ու աղքատ մասն է, միւսը որ արհամարհելով պարզ ունկնդրոյ մը համեստ դերը, իւր ժամերը կ'անցնէ դերասուհեաց յատուկ սրահներուն մէջ, այս դիցուհեաց մօտ, ու ռուլէթի սեղանին քով, իւր կեանքը բաժնելով ցոխութեան ու խաղամոլութեան մէջ:

Աւքաղարի սրահն այս գիշեր կարծես սովորականէն աւելի փայլ մ'ունէր. երգիչները իրարու կը յաջորդէին իրենց ճոխ ու շուայլ շրջագգեստներուն երկայն քղանցքովը ծածկելով տեսարանին կէսը. ընդհանուր զուարթութիւն մը կար սրահին մէջ:

Կարգը Գերմանացւոյն եկաւ: Գեղանի երգիչը յառաջացաւ տեսարանին սուջեւ. սեւ ալբակէ սլարզ ու անգարդ շրջագգեստ մը հազած էր. մայերը ժողված չէր այլ ցիրուցան թողած ուսին վրայ. իւր դէմքը խոժոռ ու արտում արտայայտութիւն մ'ունէր: Աղջիկը սկսաւ երգել...

Եւրոպացիներն ի զուր ջանացին բառ մը հասկնալ այս անսովոր արտասանութենէն մինչդեռ ահագնալուր ու որոտաճայն ծափահարութիւն մը երգին առաջին տունը կ'ողջունէր: Երգիչ մը չէր այս աղջիկը, այլ ներշնչեալ ու գերազոյն ոգի մը որ կ'իշխէր բոլոր ներկայից վրայ. սրահին մէջ գտնուող բոլոր Հայերը ոտք ելեր էին միեւնոյն զսպանակէն մղեալ. դերասանուհին Մայր Արաքսիի առաջին տունը երգեր էր:

Առաջին անգամն էր որ Հայերէն երգ մը կը լսուէր այս սրահին մէջ, ու այս հաճոյալից գաղափարը Տիգրանի երեւակայութեան ծնունդն էր:

Տիգրան իրաւաբանութեան ուսանող մ'էր. ճպուռի մի պէս չատախօս, թռչնոյ մը պէս երգող ու անոր պէս անհաստատ, աղջկան մը պէս քնքոյշ, սատանայի չափ խելացի պատանեակ մ'էր. առաջինն էր համալսարանին մէջ ուր ամէնքը զինքը կը սիրէին, միշտ օգնող ու ձեռնաու գտնուած էր իր ընկերներուն որոց անբաժանելի ընկերն էր, մասնաւորապէս Սեդրաքի համար (երկրաչափութիւն ուսանող մը) որու զաւակէ աւելի սիրելի էր:

17 տարեկան կար այս պատանին համեստ իւր գիտութեան մէջ, պարզ, համարձակ, վիճող ու զայրացկոտ տղայ

մը : Բարձրագոյն գիտութեանց հետեւելով՝ մայրենի լեզուի գրադիտութիւնը մէկ կողմ թողած չէր : ամէն նախապաշարում մէկդի վանած էր գլխէն :

Բացէ ի բաց կ'արհամարհէր անոնք որ հազիւ օտար լեզուի մը մէջ դեռավարժ , իրենց ազգութիւնն ամօթ ու նուատուութիւն կը համարին ու մայրենի լեզուն կը վճռեն անհամ կոչող ու տճեւ . նոյնչափ կ'արհամարհէր գուցէ անոնք որք գիտութեանց նախնական ծանօթութիւնները ստանալով անմիջապէս աշխարհաքաղաքացի կը դառնան :

Հետեւապէս աղղային կեանքի հմուտ ու հետամուտ , քրննադատող ու դժգոհ ոգի , ի բնէ ընդդիմադիր ամէն վարչութեան , քիչ չառ մաս ունեցած էր իւր բարեկամներուն հետ այն դանազան ժողովրդական ցոյցերու մէջ որմէ ապիկար վարչութիւն մը ու նուատուացած երեսփոխանութիւն մը կը սարսափի : Քանիցս այս երկու ժողովները պաշարած էր Մատենադարանի սենեկին մէջ որ լներ աղղային յիստաական իշխանութեան սովորական ասպատանն է :

Ղալաթիոյ եկեղեցւոյ բակին մէջ շատ անգամ լսուած էր անոր ըմբոստ ու դրդուիչ ձայնը որ պանդուխտ Մչեցիները իր շուրջը հաւաքէր կը հրարէր ու կ'արձակէր . ժողովրդեան պատանի ու սիրելի հեռեաղան էր ասի՝ զոր ամէնքը կը ծանչնային այն ատենները :

Այս վատթարացման դարուն մէջ ուր միտքը հոգին կը մոռցնէ , ուր մարդկութիւնը աղղութիւնները կ'անհետացնէ թերեւս միակ այս երիտասարդն էր նիւթապաշտ փլվիտոփայ մը՝ առանց զուրկ լինելու այն բանաստեղծական ոգիէն զոր պատանութիւնը ու դժբաղդութիւնը կ'ուտայ եւ զոր չափահասութիւն ու երջանկութիւնը ետ կ'առնուէ :

Տիգրանի ընտանիքը ծանօթ չէր ու ինքը բնաւ չէր խօսէր անոր վրայ , իւր մանկութիւնը Պէշիքթաշ կը բնակէր , վերջէն Օրթագիւղ անցաւ ու յետոյ Բերսի մէջ հանդիպեցան անոր :

Իւր ընկերները համալսարանին մէջ ճանչցան զինքը , չիկնոտ ու մերամաղձոտ , սրտափակ ու գլխահակ տղայ մ'էր . ժամանակով սրտի մօտ , հպարտ ու զուարթ պատանի մ'եղաւ . քաջուած ու առանձնադժ իւր առաջ . հիմայ մօտեցող թերեւս յարձակող մէկն էր :

Այս տղան միջակ ու վայելուչ հասակով, մութ չափանկադոյն մտքերով պատանի մ'էր. գեղեցիկ գէմք ու գեղեցկադոյն աչքեր ունէր զորս համալսարանին շուրջը վառող աստղունք չուտով նշմարեցին:

Տիգրան սիրեց սառաջին էակը որ իրեն ժպտեցաւ ու ինքն իսկ իւր սիրոյ սատակութենէն վախցաւ: Մտնկամարդ. դիցուհւոյ մը պէս գեղանի հելլենուհի մ'էր այս կուսան որ համալսարանին պարգեւարաշխութեան հանդիսին մէջ տեսեր էր պատանին առաջին ելլող այնքան տարիքոտ բնիւրներու մէջէն՝ նա մանաւանդ զարմացեր ու հաւնէր էր անոր ձեւերուն որոց շնորհը պարզութեանը մէջ կը կայանար:

Կատանկ մը, պարզ կատակ մը ընել կարծեր էր ժպտելով անոր երեսին ու անոր սրտին հաղորդելով իւր աչքերուն աւերիչ կրակը, վերջէն Տիգրանի յափշտակութիւնը տեսնելով դբօսցեր էր քիչ մը ու յետոյ ձանձրացեր էր անկից. այս քմահաճոյքը լուրջ բան մը չէր աղջկան համար այլ մահացու կրնար լինել պատանւոյն սրտին:

Ամուսնացաւ... ահաւոր սարսափելի հարուած մը եղաւ տախտայ Տիգրանին որ մօզ մնաց պիտի մեռնէր. մէկու մը չի բացաւ իւր վիշտը ու մէկու մը չի դռնգտտեցաւ. արժանապատուութեան զգացումը որ ամենէն հզօր կը խօսէր իւր հոգւոյն զինքը փրկեց. չի մտածեց այլ եւս իւր սիրոյն. բայց չի ջնջեց այն պատկերը իւր սրտէն. ամուսնացող անխոհեմուհին իւր սիրած աղջիկը չէր. իւր բարեկամուհին մեռած համարեց այլ եւս եւ երկիւղած բարեսրտաշտութեամբ մը իւր սրտին մէջ խոր ու շատ խոր թաղեց սառաջին սիրոյ յիշատակը ու ամրացաւ ճակատագրին դէմ:

Ոչ ոք իշխեց իր սրտին անկից վերջը. ի փոխարէն ինքը բուռն ու կատաղի եռանդով մը նետուեցաւ ասպարէզը. սիրած էր ու խափած էին զինքը. կարդը իրեն էր խափելու. Տիգրան ձախորդութեան կը հաւատար. ուստի ծանր չեկաւ իրեն միոյն վրէժը միւսէն լուծել. հատուցման մէջ կիները մէկզմէն երաշխաւոր կը ձանջնար:

Ուստի եւսայի բոլոր դատերց միեւնոյն աշխոյժով ու համոզմամբ կրկնեց իւր սէրը. դրացիներ համոզեց ու իրեն համար բազմապատկիւն ու տարբերութիւն չկար իգական սեռին անհատից

մէջ, մանկամարդը կամ տարիքը աւնողը, դեղանին կամ սղեղը, տիրուհին կամ սարսուհին, դործաւորուհին կամ իշխանուհին, կրօնաւորուհին կամ հասարակուհին միեւնոյն բանն էր իրեն համար :

Սեղրաք երեք բարեկամներուն ամենէն ծանրաբարոն էր ու 25 տարեկան լինելով Տիգրանի համար դրեթէ մեծ եղբայր մ'էր : Տժգոյն, նիհար ու խարտիչահեր երիտասարդ մը որոյ սովորաբար թալուկ դէմքին վրայ նեղ ու բարակ շըրթունքը աչքի կը զարնէր իւր կարմիր գոյնովը :

Գեղեցիկ կապոյտ աչքեր, լայն ու ժամանակէն առաջ ակօսեալ ճակատ մը, սիրուն մօրուք մը ու սեւ շերիտով կախուած ակնոց մը կը տեսնուէր այս երիտասարդին դէմքին վրայ որ միշտ լուրջ թերեւս խոժու երեւոյթ մ'ունէր . կատարեալ հակապատկեր մը լինելով հանդերձ իւր կրտսերագոյն բարեկամին հետ, իւր արտաքին ցուրտ ձեւերուն ներքեւ փափուկ ու վեհանձն սիրտ մը կը կրէր :

Անձնուէր մինչ ի մահ առանց բառ մը արտասանելու, գաղտնապահ, խորհրդատու, մէկ բառով եղական ընկեր մ'էր :

Իւր սկզբունքները ու ճաշակը ծանօթ էին, որոց համար մաքրակրօն Անդղիացւոյ մը պէս անուղք էր, կառավարութեանց միապետութիւնը, կանանց մէջ խարտեալը, գոյնէրուն մէջ սեւը կը ճանչնար միայն :

Երաժշտութեան մէջ Մէնտէլսօնը կընտրէր իւր յոմր անորոշ ու տրտում շնչաբերովը . նկարչութեան մէջ Այվազովսքին իւր անհուն ու անխառնափելի ծովին, իւր ծփծփուն տւիլքներուն, իւր կապարագոյն ու ցլրուցան ամպերուն եւ այն անբացատրելի խորութեան հետ որ այս մեծ արհեստաւորին յատուկ է :

Բանաստեղծութեանց մէջ արեւելեան երգերը կը սիրէր, երբեմն մերմաղձոտ, յուսալիտուր այլ համբերատար ողի մը կայ այս երգերուն մէջ, երբեմն արհամարհաւ շնչոտ մը :

Անոնք որք անգէտ են Օսմանեան դրագխտութեան, պատխարակելէ ուրիշ կերպով չ'են յիշատակեր զայն . էհ, Տէր Աստուած, ո՞վ է սա մուրացիկ երգիչը որ սրճարանին մուրթ մէկ խորշին մէջ կը նուագէ, յարգալից քաղնութիւն մը խոր

լռութեան մէջ կ'ունենդրէ անոր . Արեւելքի ժողովրդեան չափ ոչ ոք մեծարած է բանաստեղծներն :

Ու Սեդրաք յօժարաւորով կ'երթար Պոլսոյ ամենէն անձանօթ մէկ խորչին մէջ , Տաճիկ թաղի մը մէկ անկիւնը բարեմիտ ու ծերունի թուրքաց հետ ունենդրել այս գնչու բանաստեղծներուն : Երբեմն Հայ մ'է այս համեստ երգիչը՝ որ իւր մայրենի լեզուին անձանօթ՝ Օսմանցի բանաստեղծներուն մէջ տաացած է փառայեղ անուն մը : Արդարեւ թուրք երգիչներն՝ որպէս նախնի ժամանակի տաղետներ՝ յատուկ անուն մը ունին իրենց ասպարէզին մէջ որով կը յիշատակուին :

Սեդրաք սոյնադ հետաքրքրութեամբ կը հաւաքէր մոտացեալ Հայ բանաստեղծներու վրայ՝ այն ամեն աւանդութիւնները՝ զորս ժամանակը դեռ չէր անհետացուցած : Ու կը պատահէր որ անուանի Նամի մը ելլէր ասոնց մէջէն , դեռահասակ ու վաղամեռիկ երգիչ , գրագէտ ու փիլիսոփայ մը՝ պարծանք Հայ տաղանդին բոլորովին մոռացեալ ու անձանօթ եստմով Հայ գրագիտաց մէջ :

Ուր տեղացի էր եւ ո՞ր ընտանիքի կը վերաբերէր Սեդրաք . ահաւասիկ հարցում մը զոր երբէք չէին մտաբերած անոր բարեկամներն . հեռուէ հեռու լսած էին որ Պօսֆօսի Ասիական եզերքէն լաւագոյն ընտանիքի մը տնդրանիկ զաւակն էր . իւր անկախ դիրքը ու ազատ դատաւարակութիւնը չէր յարմարած հայրենի տան նահապետական ընթացքին ուր անառակ ու անդարձ որդի մը նկատուած էր :

Մայրը՝ սվ անհաւատալի դաղտնիք կանոցի սրտին , իւր ժպիտը միւս զաւակացը յատկացուցած էր ու խոժու ու աններող գէմք մը միայն կար Սեդրաքի դէմը : Հայրը խորխա յանդիմանութեամբ ու սպառնալեօք կը հիւրընկալէր այս անչաչ զաւակը՝ որ իւր հօր առեւտրական տետրակները բռնել կը մերժէր : Եղբարքը ամենքն ալ իրմէ փոքր՝ իւր վրայ կը ծիծաղէին . կատարեալ լքում մը տեսաւ այս տղան նոյն իսկ իւր ընտանեաց գրկին մէջ ու ալ առանձին կեանքը անհրաժեշտ դարձաւ :

Սեդրաքի բաժանմամբ կարծես բեռ մը վերցաւ ընտանեացը վրայէն , ամենքը՝ գոհ ու երջանիկ կարծեցին ինքզինքնին այս տղուն հեռանալովը , իսկ ինքը չի կրցաւ բոլորովին

անտարբեր բաժնուիլ մայրենի ծոցէն . ահաւասիկ իւր խոր-
հրդածութիւններէն մաս մը որ զորս թուղթի մը վրայ նշա-
նակած էր :

« 1877 տարւոյ սեպտեմբերի 7 երրորդ օրը բաժնուեցայ
« ընտանիքէս զատ ու ազատ ապրելու համար . բաժանումը
« միշտ աղէկ ու տխուր բան մ'է . վերջաւորութիւն մ'է ,
« հոն նախորդ կեանքը կը դադրի ու ինչ որ ալ ըլլայ նոր
« սկսելիքն , կարելի չէ անտարբեր սրտով առաջինը թողուլ .
« յետահայեաց նայուածք մ'ունինք ամէն բանի գոր կը թո-
« զունք կամ որ զմեզ կը թողու . իսկ բաժանումներու աղէ-
« կութիւնը հոն է որ և է ոյժ անջատմամբ չի ջլատուիր այլ
« կը կրկնապատկուի , աշխարհիս յառաջագիւծութիւնը կեդ-
« րոնացմամբ չէ գոյացած . համախմբութիւնը անկարգու-
« թիւն ու խռովութիւն յառաջ կը բերէ ուստի բաժանումը
« տկարութիւն չի նշանակէր ինչպէս շատ անգամ կը կարծուի .
« աշխարհիս մէջ կեանքը բաժանումով կ'սկսի . որդին պէտք
« է բաժնել մօրն արգանդէն որպէս զի ծնի ու ապրի , ո՛վ
« զժողով ու արդիւնաւոր ճակատագիր մարդկութեան » :

Ուրիշ տեղ մը այսպէս գրեր էր . « Գիշերները մինակ կը
գառնամ ամայի սենեակս որ համեստ կահ կարասիք մը միայն
կը պարունակէ . ամեն ինչ կանոնաւոր շտկուած ու իւր տեղն
է . ճրագս լուծկիկին մօտ , փայտը վառարանին քով , զգեստ-
ներս իրենց ծածկոցին ներքեւ ժամացոյցի պէս լարուած սենեակ
մը որու դէմ ի զուր գանգատելու պատճառ կը փնտռեմ , ո՛չ ,
այս երկրաչափական անխտորութենէն չեմ անտրժիր . քիչ
մը անխնամութեան երեւոյթ պէտք է ինձի . վարձկան ձեռքի
մը ծառայութիւնը չէ այլ սրտի մօտ անձի մը խնամքը որ
կրնայ չենցնել այս անարձագանք պատերը » :

Սեդրաքի ընտանեկան բաժանումը ուրիշ պատճառով մ'ալ
ծանր ու դժուարին եղաւ . հայրենի տունէն մեկնելով հարկ
եղաւ նաեւ թողուլ մանկութեան ընկերուհի մը :

Քոյր ու եղբայր ըսուելու չափ տղայ հասակէ ի վեր , Սեդ-
րաքի հետ մեծցած գեղանի սլարմանուհի մ'էր այս աղջիկը՝
որ բարեկամ ու գրացի ընտանիքի մը մեկ հատիկ գաւառին էր :

Իւր տան մէջ լքեսը՝ Սեդրաք այս աղջկան քով միայն գը-
տեր էր առաջին գործով զգացումը :

Պատանին սովորական տղայ մը չէր. ազնիւը ամենէն լա-
գիտէր զայս. անոր ընտանեկան կացութիւնը մօտէն ճանչ-
նալով իւր մեծարանքը աւելցեր էր այս դառնացեալ հոգւոյն
նկատմամբ ու ինքնիրեն յանձն առեր էր զայն օրտօխել:

Ազգային վարժարանաց ուսումը աւարտելով Սուրբիկ՝ այս
էր Սերրաքի նորաստի բարեկամուհւոյն անունը, ինքզինքը
խիստ համրակի գտեր էր իւր ուսեալ ընկերոջ քով որու հըմ-
տութիւնը, բարձր դատողութիւնը ու խմտաւալից խօսակ-
ցութիւնը զինքը կը հմայէր, ու երկուստարդին մտերմութիւնը
խիստ նպաստած էր էր այս համակրելի հոգւոյն ու մտքին
մշակման:

Գ. ԶՕՀՐԱՊ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՄԱՆԿԱՆՅ Ի ՆԱԽՆԻ ՀՌՈՎՄԱՅՆՅԻՍ

Հռովմայեցի տղան ՚ի սկզբան իւր մօրէն կ'դաստիարակ-
ուէր իբրեւ ամենէ բնական եւ ամենէ գորովազուծ մի դաս-
տիարակուհիէ, հակառակ Սպարտայի կառավարութեան՝ որ
ուղղակի ինք կ'ստանձնէր Սպարտացի տղուն դաստիարա-
կութեան հոգը: Աւելորդ է ըսել թէ Հռոմ եւս՝ մի շատ եր-
կիրներու նման իւր ամենէ մեծ քաղաքացւոց փառքն՝ նոցա
մայրերուն կ'պարտէր: Հռովմական պատմութիւնն անմահա-
ցուցած է մի շատ կիներ՝ որք մեծ պատիւ կ'բերեն իրենց
սեռին եւ իրենց հայրենեաց: Յիշատակենք աստ մի քանի
նշանաւորներն միայն: Կուռնելիա՝ Գրակգոսեանց մայրը, Աւ-
րելիա՝ Յուլիոս Կեսարու, Ատսիա՝ Մեծին Օգոստոսի, Հե-
դինէ՝ Մեծին Կոստանդիանոսի՝ եւ որ ի կարգին, նշանաւոր
հանգիստացած են իբրեւ առաքինի կանայք եւ արժանաւոր
մայրեր: Այսպէս էին եւ Հռովմայեցի կանայք՝ թաղաւորաց
իշխանութեան եւ Հասարակապետութեան նախկին ժամա-
նակներն՝ յորս իրենց կենցաղավարութիւնը պարզ, վարք ու
բարքն անաչառ էին եւ առաքինութիւնն էր իրենց միակ ու
սրբազան գրօշ: Այլ երբ Հռոմ իւր տէրութեան սահմաններն
ընդարձակեց, այլ եւ այլ ժողովուրդներ նուաճելով նոցա ձօն
աւարտին հարստացաւ եւ սրտոտաւորեց նոցա սպականեալ

ու մեղի բարքն իւր պարզութեան հետ, յայնժամ օրինաց՝ անխխճանութիւն, պարզութեան՝ բարուց վատթարութիւն, չարքաշութեան՝ ծուլութիւն ու մեղիութիւն եւ վերջապէս կործանումն յաջորդեցին: Հասարակապետութեան եւ կայսերաց իշխանութեան վերջին ժամանակներն՝ ընտանեկան նախկին դաստիարակութեան ոսկեդարն արդէն շատոնց անհետացած էր: Հռոմայեցի մայրերն՝ աւելի իրենց պաճուճանաց ու հաճոյից սկսած էին հոգ տանիլ քան իւրեանց զաւակաց դաստիարակութեան: Սոյն պատմական հակիրճ տեսութեամբ գիւրբին է ըմբռնել թէ Հռոմայ ոչ պատկառելի մեծութիւնն գողընիք մ՝ ունէր եւ ոչ անկանգնելի անկումը:

Թէեւ ինչպէս ՚ի Յունաստան՝ կրթութիւնն հանրային չէր Հռոմայեցեոց մէջ, եւ ոչ իսկ մի մասնաւոր օրինօք սահմանաւորեալ, այսու հանդերձ՝ բոլորովին ծնողաց կամացն ալ չէր թողուած: Տէրութեան Համարակալք, որոց պաշտօնն էր հասարակաց եւ առտնին կենաց վրայ հսկել, իրաւունք սւնէին նաեւ հսկել մանկանց դաստիարակութեան վրայ: Մանչ տղուն կրթութիւնը կ'տեսէր մինչ քաղաքային կենաց մէջ մտնելն, այսինքն՝ մինչ տասն ու եօթ տարեկան հասակը՝ յորժամ ստնական պատմուճանը կ'զգենաւ: Այնուհետեւ պտտանին՝ հանրային գործոց մի քանի փորձառու անձանց կը կապուէր որոց կ'ընկերանար ՚ի Ծօրում եւ ՚ի դատարան՝ ու մեծ խնամով նոցա կարծիքն ու որոշումները կ'հաւաքէր ՚ի վարժութիւն եւ ՚ի խելամտութիւն:

Այս երկրորդ ու գործնական դպրոցին մէջ կ'պատրաստուէր Հռոմայեցի պատանին՝ հանրային գործոց կամ քաղաքային պաշտօններու մէջ պատուաւոր մի դիրք բռնել:

Ինչպէս վերն ըսինք, աղան իւր նախնական կրթութիւնն հայրենի տան մէջ կ'ընդունէր ընդհանրապէս՝ եթէ հայրն անձամբ ուսուցանելու միջոց եւ կարողութիւն չունենար՝ մանկավարժի մը կ'յանձնէր սոյն հոգը՝ որ պարզապէս գերի մ'էր եւ որ մանկավարժի ու միանգամայն դաստիարակի պաշտօն կը վարէր: Աւերորդ է ըսել թէ ինչ որ այսօր ազատ ու պատուաւոր արուեստներ եւ զբաղումներ ճանչցուած են յաջա քաղաքակրթեալ աշխարհի՝ ինչպէս բժշկութիւն, վաճառականութիւն, ուսուցչութիւն, նկարչութիւն եւ այլն, ՚ի

հետևանք բողոքովին հակառակ նշանակութեամբ բմբռնուած էին : Տղուն նախնական դասն էր ընթերցանութիւն՝ զոր փոքրակրէ գրերու հետ խաղալով կ'ուսանէր մեծ հաճոյքով եւ ամենայն դիւրութեամբ : Ընթերցանութեան կ'յաջորդէր գրութարժութիւն եւ ապա հաշիւ : Իրաց այս վիճակին մէջ ծրնողք նկատելով թէ այլ եւ այլ պատճառաւ իրենք անկարող են անձամբ անձին ուսուցանել իրենց վաւակաց եւ թէ ուսուցչի պաշտօն վարող յարմարագոյն գերիներ եւս հազուադիւտ են , ստիպուեցան հանրային դպրոցներ հաստատել՝ որոնք սակայն տէրութեան վերատեսչութեանն բողոքովին ազատ էին : Այսպէս՝ կարող մի ուսուցիչ դպրոց կ'բանար եւ ծնողք անդ կ'ուղարկէին իրենց վաւակներ՝ որ ետիւ տարին լրացուցած պէտք էին ըլլալ : Այս դպրոցները կ'կոչուէին Գրական խաղեր , զի գիտութեանց ուսումն արդարեւ հաճելի գրօսանք մ'էր՝ բազմաութեամբ հանրային գործոց դժուարութեան :

Չափահաս աղջկանց վարժարաններ չառ ուչ հաստատուեցան ՚ի Հոռոմ : Մինչ Տառնապետաց իշխանութեան ժամանակ այս մասին որ եւ է յիշատակութիւն չկայ , որմէ բացայայտ կ'երեւի թէ արու տղոց դաստիարակութիւնն աւելի կանուխէն սկսած էր : Նախնական վարժարանք ընդհանրապէս մեծ հրապարակներու վրայ հաստատուած էին ուր տղայք կրնային դիւրաւ երթեւեկել : Ըստ Պրուտարքեայ , Սեպտիմիոս կարվիլիոս՝ առաջինն եղաւ՝ իբրեւ ուսուցիչ՝ դրամական վարձք ստացալ : Այս տարագայն յայտնի ցոյց կուտայ թէ ց'այն վայր՝ ոչ դրամական նուէրներով միայն կ'վարէին իրենց պաշտօն , ինչպէս է ցարդ Արեւելքի շատ կողմերն : Երբ Հռովմայեցիք Յունաստանի տիրելով լաւ եւս բնականեցան նոցա քաղաքակրթութեան , սկսան առաւել եւս յարգ ընծայել արուեստից եւ գիտութեանց : Հելլէն լեզուի ուսումն վարժարանաց մէջ ընդհանրացաւ : Քերթողն իւր աշակերտաց կ'բացատրէր զՀոմեր՝ ոչ միայն նորա բնագրին իմաստն ու որդին նոցա հաղորդելու , այլ եւ զանոնք պերճախօսութեան պատրաստելու համար : Տակաւ առ տակաւ ուսմանց ծրագրին ճոխացաւ . Պատմութիւնն եղաւ պարտաւորիչ , մոնաւանդ նախնեաց մեծամեծ գործոց ծանօթութիւնքն որով

մանկանց հայրենասիրութիւն եւ ազնիւ փառասիրութիւն մը կ'ուզէին ներշնչել: Պատմութեան եւ քերթողական մեկնութեան վրայ աւելցան նաեւ ուսումն Դիցարանութեան: Մեծին Օգոստոսի աղատադիրն Սպանիային իժէն՝ մի ձեռագիր դասական դիցարանութիւն գրած էր արդէն: Այս ամեն ուսումներն հաւաքաբար մարդկութիւն կամ ազգասական արուեստ կ'անուանէին Հռոմայեցիք: Փոլիպոտի եւ այլ Աքայեցի 'ի Հռոմ տարադրեալ գիտնոց շնորհիւ՝ (Ն.Ք.Ք.Ք.^{րդ} դարու կիսուն) Յունական գրականութիւնն իւր փառաց կատարն էր հասած 'ի Հռոմայեցիս: Արդէն Քառնէալ, Դիոգինէս եւ Քուլթիպոս գրական տեսակէտով՝ փիլիսոփայութեան հիմնագիրներն եղած էին արեւելեական մայրաքաղաքին մէջ:

Ուսողութեան երրորդ չըջանն էր Պերճախօսութիւն զոր 'ի սկզբան յունարէն՝ եւ ապա 'ի ձեռն Հռովմայեցեաց կաւանդուէր Լատին լեզուաւ: Պերճախօսութիւնն որ այնքան կարեւոր էր Հռոմայ նման Հանրապետութեան մը մէջ եւ անհրաժեշտ՝ ամեն սրտուաւոր քաղաքացւոյ, աւելի հաստատուն եւ արդիւնաւոր գործելոյ համար պէտք էր Սահմանողութեան եւ կամ Օրէնսդիտութեան ճշգրիտ մի ծանօթութեան վրայ խարսխել, վասն որոյ աշակերտաց դոց ընել կու տային Նրիտաւան Տախտակաց օրէնքներն որ Հռոմական օրէնսդրութեան խարխալը կ'կազմէին: Այն աշակերտք որ այս արուեստին (պերճախօսութեան) ընական յարմարութիւն մի ցոյց կու տային՝ կ'յաճախէին այս ճիւղին յատուկ դպրոցներ. եւ զի վարպետք ըստ մեծի մասին Յոյն էին, նուազ կարեւորութիւն կ'ընծայէին Հռոմական օրինաց եւ հետեւապէս՝ չէին ուսուցաներ ըստ բաղձանաց եւ ըստ նաւատակի Հռովմայեցւոց: Վարպետք իրենց ուշակերտաց հրապարակախօսութեան նիւթեր կու տային. կ'ուսուցանէին սրտկերաց եւ ձեւերու կիրառումն, հակառակ եւ 'ի նպատակաստարանելու կարգն ու եղանակը: Իսկ փիլիսոփայութեան ուսուցման մէջ զեղծմունք ալ աւելի զգալի էին: Այս արուեստն 'ի սկզբան խնամտասիրական ձեւով սկսաւ եւ ապա սոքեռտութեան հասաւ, որով փիլիսոփայութիւնն արհամարհելի եղաւ յաջս Հռոմայեցւոց: Մինչդեռ յունական գրականութեան ճաշակն անդադար կ'մշակուէր ու կ'ընդհանրանար,

Հռոմայեցի պատանիք ու երիտասարդք յԱթէնս, 'ի Ռոստոս եւ յայլուր կ'երթային՝ կարող Հռետորներու վերատեսչութեան ներքեւ իրենց ուսումն կատարելագործելու համար։ Մեծն Օգոստոս իւր թոռանց ուսուցիչ կարգեց Վիրրիոս Ֆլաքքիոս անուն մի ազատագիր, որու ոչ միայն Բալատինի վրայ մի հոյակապ տուն նուէր ըրաւ, այլ եւ 100,000 սէսթէրս (21,000 ֆր.) տարեկան եկամուտ մի սահմանեց։

Որքան Հռոմէական սահմաններն ընդարձակեցան, այնքան Հռոմայ եւ իւր հպատակաց յարարերութիւնքն կնճռոտեցան, ուստի պէտք եղաւ օրէնքներն բազմապատկել եւ օրէնագիտական ծանօթութիւններն ընդհանրացնել, բան մը՝ որ անհրաժեշտ էր հանրային գործերով զբաղիլ ուղող ամեն քաղաքացւոյ։ Քաղաքային օրէնքն այնքան սերտիւ կապուած էր կրօնի հետ որ՝ շատ անգամ՝ ինչպէս յ'Արեւելս ու Եգիպտոս, մեծ քրմապետք միանգամայն ամենէն հմուտ օրէնագէտներն էին։

Կայսերաց իշխանութեան ժամանակ տեսակ մը իրաւաբանական վարժարաններ հաստատուեցան ուր դասատուք ուղղակի իրենց Աշակերտներէն վարձ կ'ստանային եւ կ'ուսուցանէին առանց տէրութեան արտօնութեան։ Յուլիանոս կայսրը այս ճիւղին յատուկ երեք վարժարաններ հաստատեց, մին 'ի Հռոմ, միւսն 'ի Կ. Պոլիս, իսկ երրորդն 'ի Պէյրութ։ Նոյնպէս կայսրութեան ժամանակ՝ ուսման պէտքն այնքան զգալի եղաւ որ՝ կառավարութիւնն միջոցներ ձեռք առաւ կրթութիւնը ծաւալելու, ինչպէս նաեւ Օգոստոս՝ որու իշխանութիւնն երեւելի եղաւ մանաւանդ այն սլաոճաւ որ արուեստներն ու գրականութիւնը շատ ծաղիկեցան իր պաշտպանութեամբն ու իր Մեկեկաս մեծանուն բարեկամին սատարութեամբ։ Իւր օրովը կ'ապրէին Կիկերոն, Վիրգիլիոս, Ուրաթիոս, Ուլիզիոս, Եւլին, Լատին գրականութեան գոհարներն։ Օգոստոսի դարը Հռոմի գրականութեան Ոսկեդարն է։ Այս կայսրը մի քանի հանրային շէքեր յատկացուց իբր ուսումնաւայր պատանեկութեան եւ ուսուցիչք տէրութեան դանձէն սկսան թոշակ ընդունիլ։ Իւր յաջորդներն՝ մեծաւ մասամբ՝ պաշտպան հանդիսացան դատաւարակութեան խընդրոյն։ Վեսպասիանոս՝ Յոյն եւ Լատին հռետորաց մեծագու-

մար թողակներ սահմանեց : Ադրբայժանու Կապիտուլիանի վրայ հանրային մի դպրոց հաստատեց ազատ արուեստից համար եւ արժանաւոր վարպետներու հետ մեծ սլատուով վարուեցաւ : Բարեպաշտն Անտոնինոս՝ իւր նախորդաց գործերը չաբունակեց աւելի մեծ եռանդեամբ : Մարկոս-Աւրելիոս իր-լիսոխայ կայսրն Սթէնքէն դասատուներ հրաւիրեց 'ի Հռոմ՝ փլիլիսոփայութեան չորս տարբեր վարդապետութեանց մասնագէտ՝ այսինքն՝ Ակադեմականք, Սոյիլիկեանք, Ճեմականք (Արիստոտէլեանք) ու Եպիկուրեանք : Կոստանդին՝ ուսուցիչներն ղլնուորական ծառայութենէ ինչպէս նաեւ մի շատ տուրքերէ ազատ հրատարակեց : Յուլիանոս ուղեց որ իւրաքանչիւր դասատուի արժանիքը նոյն իսկ Տէրութիւնն երաշխաւորէ եւ թէ բարոյականն ու պերճախօսութիւնը սոյն պաշտօնին անհրաժեշտ պայմանները լինին :

'ի չնորհա Մեծին Կոստանդիանոսի՝ յորժամ՝ Բրիտտոնէութիւնն յաղթանակ տարաւ Հռոմայ բարոյական եւ քաղաքական իշխանութեանց դէմ, մեծապէս ներգործեց նաեւ դատարարականութեան վրայ : Իւր (Կոստանդիանոսի) յաջորդը Յուլիանոս՝ մականուանեալն Ուրացող, 'ի զուր ջանաց հեթանոսական նախկին կրթութիւնն վերահաստատել եւ արդիւնց քրիստոնեայ դատաւարաց պաշտօն յանձնել :

Թէոդոս Բ. եւ Վալենտիանոս Գ. ի ժամանակ՝ քրիստոնեայք ազդուապէս դիմադրեցին հեթանոսական նախկին դրութեան դէմ առարկելով թէ նոր ընկերութիւնը (քրիստոնեայ աշխարհը) Յոյն գրականութեան պէտք չունէր եւ թէ ամեն գիտութիւն պէտք էր Ս. Գրոց ծանօթութեանց մէջ սահմանափակել : Այս իրաւ է սակայն որ նոյն դարուն մէջ չափանցան նաեւ քրիստոնեայ մատենագիրներ որք մեծ խնամով ու եռանդեամբ կ'ուսումնասիրէին Հելլէն գրականութիւնն՝ որպէս ակներեւ կ'տեսնուի իրենց գործերէն . վկայ եւ մեր ոսկեղենիկ եւ սրբազան մատենագիրք որք որչափ իրենց մայրենի՝ նոյնքան եւ Հելլէն դպրութեան մէջ փայլեցան ու փայլեցուցին Հայ գրականութեան պանծալի Ոսկեդարը :

ԳՐ . ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

ԳԱԻԱՌՔ ԵՒ ԳՈՐԾԻՉՔ

Տխրառիթ երեւոյթ մ'է մեր աղղին մէջ այն վիճակն, յորում կը գտնուին ազգային գործիչք ընդհանրապէս: Մինչ վիզդոռ իւկօ կը հարստանայ, փառաց ի փառս կը բարձրանայ, կ'ստատւածանայ. մինչ առհասարակ նռանոացի գործիչք իրենց արժանեաց ու ծառայութեանց համեմատ կը վարձատրուին նիւթապէս ու բարոյապէս, չքանչան ու ծափ ու պսակ կ'ընդունին աղգէն, մեր գործիչք կը զրկուին, կը Լքուին, կը հալածուին, եւ կը պսակուին... փուշէ պսակով:

Անոնք, որք ուսումնասիրած են մեր ազգի վիճակն քառորդ դար մը յառաջ, զարգացման բազում տարիքը գտած են անտարակոյս Հայ ընկերութեան ծոցն: Յուսացած են հաստատապէս թէ տասնեւիններորդ դարու վերջին քառորդին մէջ մեր ժողովուրդն աւելի պարտաճանաչ եւ մեր ժողովք աւելի կանոնաւոր եւ ոգեւոր սլիա՛լըլան. թէ վարժարանք աւելի բարգաւաճ ու վարժապետք աւելի նախանձեւի կացութիւն պիտ'ունենան. թէ ամեն դաւառ պիտ'ունենայ բարձրարժան առաջնորդ մը, որ՝ ժամերգութենէն դուրս՝ գործածէ ժամերն իւր հօտին բարօրութեան ու լուսաւորութեան համար, որ՝ իբրեւ կենդանի դպրոց ու կենդանի տաճար՝ իւր թեմօրէից մէջ հանապազ չրջի նման սուրբերոց: Ի դերեւ երան այս ամեն յոյսեր. ժողովուրդն օրըստօրէ՛ զուարճաւոր կ'ըլլայ, ժողովք օրըստօրէ՛ կը թուլանան ու կը նսեմանան. իսկ բարձրարժան եկեղեցականք՝ աշխարհականաց համեմատութեամբ յոյժ սակաւաթիւ են այսօր. եւ հոս են այդ եկեղեցականք մեծաւ մասամբ, մայրաքաղաքիս մէջ, դաւառաց մէջ թողլով աստարէզն Յիսուսեան կրօնաւորաց եւ Ամերիկեան Միսիոնարաց եւ այլեւայլ աղանդաւորաց (1):

Առաջնորդաց, կարօղ եւ անձնուէր առաջնորդաց բացակայութիւնն, ապարդիւն կ'ընէ դաւառաց մէջ աշխարհական գործիչներու չարատանջ վատապն: Այն խաւարամիտ ու չա-

(1) Տես Արեւելեան Մանդր վերջին ամսածուոյն մէջ Արժանապատիւ Տ. Ղեւոնդ քահանայ նահապետեանի նամակն:

րասիրտ անձինք, որք աղղեցիկ առաջնորդէ մը պիտի պատկառէին, այժմ աներկիւղ եւ անպատկառ կը գործեն, — խնայել կը հալածեն կրթութեան անձնուէր առաքեալներն, աղքատներ երիտասարդներն:

Այդ երիտասարդաց մին է անտարակոյս Հանդիսիս եռանդուն ու գիտուն աշխատակից՝ Տ. Նազարեթ Տաղաւարեան, զոր Սեբաստիոյ վարժարանաց ընդհանուր տեսչութենէն հրաժարեցնելու համար՝ անհաւատալի միջոցներու դիմած է Սեբաստացի ժողովրդեան խաւարաւիտ ու չարասիրտ մասն: Ի՞նչ յանցանք գործած է Տաղաւարեան էֆէնտին. — Առաջին յանցանքն անշուշտ այն է թէ կոչեցեալ պատանի մը եղած է, չոր հաց ուտելով՝ Ֆռանայի մէջ դրական գիտութիւններ ուսած է. երկրորդ յանցանքն այն է թէ ազգային չրջանակէն դուրս պաշտօնի հետամուտ եղած չէ, յաւատարմաց չրջանակին մէջ աշխատիլ ուխտած է. երրորդ յանցանքն այն է թէ Սեբաստիոյ մէջ գտնուած օտար վարժարաններէն հարկւրաւոր Հայ աշակերտներ խլած է, եւ՝ դրսւորոցաց մէջ եւեթ գասախօսութեամբ չը շատանալով՝ երեկոցներն իւր շուրջ հաւաքած է ժողովուրդն եւ պիտանի գիտելեաց վրայ վաւերուն լեզուով բանախօսութիւններ ըրած է. եւ — քայլ մ'ալ յառաջ երթալով — արանց լուսաւորութեան գործին համար տքնելով հանդերձ՝ կանանց դաստիարակութեան դատն ալ պաշտպանած է գործնապէս՝ Հայուհեաց ընկերութիւն մը հաստատելով ի Սեբաստիոս: Կամուրջին գլուխ կախուելու արժանի չէ՞ այն երիտասարդն, որ այսքան ոճիրներ գործած է. . . Սակայն մոռցանք յիշատակել Տաղաւարեան էֆէնտիի երկու եղբնադործութիւններն ալ. իւր ամսաթոշակին, իւր դպցն ամսաթոշակին մէկ կարեւոր մասն նուիրած է վարժարանաց. նաեւս երկրագունսի մէջ հրատարակած է շարք մ'ընդարձակ յօդուածոց, ամենանոր, ամենաքարճր եւ ամենապիտանի նիւթոց մը, այն է Տարուիկականութեան վրայ, — Մասիս եւ Հայրենիք օրաթերթից մէջ ալ էր երբեմն հոգադործական եւ արհեստական նիւթոց վրայ հրահանգիչ եւ ոգեւորիչ յօդուածներ գրելէ յետոյ (ձրի) երկիր ժամանակ:

Դստն վիճակ ազգային գործչաց եւ տխուր վիճակ Հայաբնակ դաւառաց: Երկրագունս ողջունելով ջերմապէս նոր-

ընտիր Պատրիարքն, իրաց այս՝ ողբալի կացութեան վրայ խո-
նարհաբար կը հրաւիրէ ուշադրութիւնն Նորին Ամենապատ-
ուութեան Տ. Յարութիւն Ս. Պատրիարքի, որ իւր անմահ
նախորդին հաւասար հոգածութիւն ու գործունէութիւն կը
ցուցնէ հակառակ իւր բազմակոյտ տարեաց :

Ե Ր Գ

Ի ՇՆՈՐՀԱԲԵՐ ԳԱԼՈՒՍՏ

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ

Տ. Տ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՎԵՀԱՊԵՏԵԱՆ

ԱՐԺԱՆԸՆՏԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻՆ ՀԱՅՈՑ Կ. ՊՈԼՍՈՑ

Տէր, եկ եւ սեւ (Յովհ. ԺԱ. 34)

Ա.

Ողջոյն ընդ քեզ, ո՛հ Հայր մեր,
Որ սիրս ի լաւց անձկայրեաց՝
Յերկնից առած քեզ հրաւէր՝
Խընդիւ առ մեզ կ'ելնես յայց.

Եկ եւ սեւ

Որդւոցդ բզգառն արտառու.

Եկ եւ սեւ,

Եւ համբուրիւ շրնչէ նոցա Սէր եւ Յոյս :

Հաւատապէս վեհիմաց,

Որ ի յաւես դարաւոր՝

ՅԱզրիաւեան նըշխարաց

Դիսես կանգնել շինուած նոր.

Եկ եւ սեւ

Մեր Տան հիմերն ի կործան.

Եկ եւ սեւ,

Եւ քո ձեռամբ կանգնէ ի նմա վե՛մ անկեան :

Հովուապետ քաջ եւ բարի,
Որ սրբընգաւ քաղցրախօս
Յոյց կուտաս վայր դալարի
Եւ ջուր վրնիս մրտահոս .

Ե՛կ եւ սես ,

Հօտիդ վիճակն է կարօս .

Եկ եւ սես ,

Եւ ժողովէ զանոնք ի մի ի յարօս :

Արքուն եւ զգաս նաւապետ,
Որ բնդ երկնաւ ամպորոս՝
Ուղւոյն միայն կալով դէս՝
Սաստես ծովուն մըրքրկոս .

Եկ եւ սես

Մեր նաւն ի խուր խորանիս ,

Եկ եւ սես ,

Եւ քո դեկաւ վարէ բզնա ի հանգիս :

Սամարացւոյն ի գորով՝
Ի Սաղիմայ կ'իջնես Դուն ,
Յաւազակուտն նրիմով
Ո՛վ մերձաւոր անկեղոյն ,

Ե՛կ եւ սես

Մեր կողին վերքն ի յարեան .

Եկ եւ սես ,

Եւ զայն բուժէ դընեղով դեղ ի դարման :

Առ սուրբ Շիրման Յիսուսի
Լըցուած խոկմամբ Յարութեան՝
Առիւր բզնաչդ ի յուսի ,
Նորոգ կեանքին այդ նքան .

Եկ եւ սես ,

Հոս գերեզմանն է Հայուն .

Եկ եւ սես ,

Զայնէ առ նա , եւ բոլ յառնէ կենդանւոյն :

եկան , տեսնաւ , յաղթեց աղուցն այնքանի : . . .
Յամբին արցունք ,
Կանգնին հիմունք ,
Հօտն ի գայլոց , նաւն ի յալեաց գերձանի .
Բուծին մեր վէրք
Յառնեն ոսկերք :

20 Մայիս 1885 ,
Պարսիկակ

ԵՂԻՇԷ Վ. ԴՈՒՐԵԱՆ

[Մեր ընթերցողք սիրա ի թուեղ Դուրեան տնունն Հանգիսիս էջերուն մէջ պիտի տեսնեն բանաստեղծութեան մը ներքեւ . Միթէ յարութիւն առաւ բլւրիցս ողբացեալ այն բանաստեղծն , որ՝ քաննամեայ մահանալով՝ տնտնէ երկ մը թողուց , — հրաշննչ հատոր մը կենսալիր , հառաչալիր , հանձարալիր երգոց ու թատրերգութեանց : Այո՛ , Պետրոս Դուրեան յարութիւն կ'առնու ի սրբակրօն հարազատն իւր՝ Տ . Եղիշէ վարդապետ Դուրեան , որ առաջնակարգ բանաստեղծ մը կը յայտնուի վերողբեալ երգոյն մէջ , նոր՝ յղացմամբ ու գոյար՝ արտայայտութեամբ : Համեստ Պարտիզակի համեստ քարոզիչն ունի կրօնական , բանասիրական եւ իմաստասիրական գիտութեանց ալ վրայ սյնքան հմտութիւն որքան յոյժ սակաւք ունին սակաւին Հայ ազգին մէջ : Երկրագունտ այսուհետեւ պիտի վայելէ երիտասարդ այլ մեծահմուտ ու մեծատաղանդ եկեղեցականին աշխատակցութիւնն :]

ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԻՒԱՆԴԱՆՈՅ

ԵՒ ԱՐՀԵՍՏԱՆՈՅ

Հիւանդանոց , յիմարանոց , տնկեւանոց , դպրոց , արհեստանոց , հնգեակ կարեւորագոյն հաստատութիւնք նոյն յարկին մէջ միացած եւ միմիակ Հոգաբարձութեան մը ձեռօք մատակարար

րարուած, ասի գրեթէ հրաշք մ'է, որ կը գործուի յորժամ ի նկատ առնունք մանաւանդ թէ քաղաքի մը կամ մայրաքաղաքիս հիւանդներն ու յիմարներն ու մանկտին չեն միայն՝ որք կը պատասարուին ու կը դատարարուին Եւտի-Պուլէի տրամաշուք այն չէնքին մէջ, այլ ամբողջ թրքահայոց տառապեալք ու լքեալ պատանեակք են՝ որք փոխանք, ինտմք ու հրահանգ կ'ընդունին Ազգային Հիւանդանոցի մէջ:

Ի՞նչպէս կը կատարուի սոյն հրաշքն:

ԱՆՋՆՈՒԻԹԻՍՄԻ: Ճշմարտապէս ազգասէր, գթասէր ու կրթասէր Հոգարարձութիւն մը՝ յաւերժացիչատակ Ներսէս Պատրիարքի կողմէն ընտրեալ անձանցմէ կազմուած՝ տազնապալի տարիներու մէջ գերմարդկային ջանքերով կանդուն պահելէ յետոյ սոյն եղական հաստատութիւնն, այսօր յաջողած է զայն այնպիսի՝ վիճակի մը վերածել՝ ում հասած չէր իւր հիմնարկութենէն ի վեր: 1883 ամի հաշուեցոյցն՝ որ առաջի կայ մեր աչաց՝ պայծառապէս կը պատկերացնէ Հիւանդանոցի այն վիճակն:

Ազգին մէջ եթէ կայ հաստատութիւն մը, քան զամենեսին առաւել լքեալ եւ անտեսեալ իրապէս, ապաքէն Ազգային Հիւանդանոցի հաստատութիւնն է այն: Ամեն ոք գրեթէ նուէր կու տայ Հիւանդանոցին. այլ բարձր թէ խոնարհ, եկեղեցական թէ աշխարհական դասերէն սակաւք են, որք կ'այցելեն այդ հանուրց հաստատութիւնն, նորա վրայ կը խորհին, նորա հէգ բնակաց վիճակին ու կեանքին նկիւթական կամ բարոյական տմբում ածելու կը նկրտին: Երիտասարդ հրապարակագիր մը, — որ մտերմաց առջեւ կը յայտարարէ թէ սիրա ու խիղճ չունի՝ եւ ում համար կ'ըսեն թէ ըստմիցս այդ նկատմամբ տալացոյցներ ալ տուած ունի՝ — կարի սրտայոյզ ու խզամիտ յօդուած մ'սկսաւ հրատարակել Արեւելք օրաթերթի մէջ. արդ, այդ յօդուածն իսկ տնաւարտ մնաց... այնքան անտեսեալ, այնքան իրապէս արհամարհեալ է մեր Ազգային Հիւանդանոցն:

Ահա այդ պատճառաւ իսկ՝ անհունապէս կը բարձրանայ արժէքն այն ծառայութեանց, զորս սգաախուր այն հաստատութեան կը մատուցանեն անձանձիր քանի մը բարեսէր ազգայինք, ոյց ամենամեծ վարձատրութիւնն անսարակոյս

օրհնութիւնն է յաւէտ հիւանդաց , անկերոց , որոք եւ անտե-
րունջ հայրենակցաց :

Երկրագործն Տնօրէնութիւնն՝ իւր ամենաջերմ խնդակցու-
թեանց հետ առ բազմագութ բազմարդիւն Հոգաբարձու-
թիւնն Ազգային Հիւանդանոցի՝ կը համարձակի խնդիր մ'ալ
նոնա ներկայացնել . այն է զարգացում տալ Արհեստանոցին ,
— որպէս կրթական կորհուրդն ալ փափաք ու ջանք ունե-
ցաւ երբեմն այս նկատմամբ , — եւ զայն Ազգային Տնտես-
Արհեստանոցի մը վերածել : Ժամանակն հասած է , որ Հայն
ալ զարգացեալ ազանց նման՝ դպրոցին կցէ արհեստանոցն .
Եւ Էր Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնն ինք չառնէ այս
նախագործութիւնն , երբ առաջին քայլն արդէն իսկ առ-
նուած է , երբ սկզբնաւորութիւն մ'եղած է իւր հովանաւո-
րութեան ներքեւ : Ապագայք կրկնապէս պիտի դրուատէին
երախտագիտութեամբ այն ազգայիններն , որք՝ մարմնոյ հի-
ւանդութեանց բժշկութիւն պարզեւելով հանդերձ՝ պիտի
խտիրանէին այն բարոյական հիւանդութիւնն , որով օր քան
զօր կը վարակի Հայ երիտասարդութիւնն — ի շնորհս այն
զուտ դրական ու վերացական կրթութեան՝ զոր տակաւին կու-
տան ընդհանրապէս մեր վարժարանք : Երբ արհեստաւոր մը
Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Նախագահ կ'ըլլայ , եւ՝ նա-
խագահական թաւշեայ աթոռէն իջնելով՝ առանց կարմրելու
կը բազմի վերստին արհեստաւորի փայտեայ աթոռին վրայ ,
մեր՝ անուամբ ուսումնարան եւ իրօք նախակրթարան (1) ե-
ղող վարժարաններէն ելնօղ պատանի մը նուաստութիւն կը
համարի մուրճ կամ միրատ մը ձեռքն առնուլ : Կալիբսոյի
կղզիէն դուրս չելնօղ կամ Ուիմպօսէն վար չիջնօղ պատանի
մը ինչպէս զիջանի մտնել գործատուն կամ վաճառատուն . . :

Երկրագործն , Ներսէս վարժապետեան Ուսումնարանի ըն-
կերութեան Յայտարարութիւնն հրատարակելով , փափաք
յայտնեց թէ սոյն Ուսումնարանին՝ համեստ արհեստանոց մը
կցուէր , թէ Գիտութիւնք յայդ Ուսումնարանին դասախօս-
ուէին արհեստից մէջ իրենց գործածութեան ցուցմամբն հան-
դերձ : Այսօր ալ Երկրագործն Հիւանդանոցի պատուարժան

(1) Եւ անկանոն նախակրթարան :

Հոգաբարձութեան կ'ընէ արհեստանոցի առաջարկն , յորդորելով միանգամայն առօրեայ մասնուն՝ զբաղիլ արհեստական ու գործնական կրթութեան մեծագոյն խնդրով : Պէտք չունինք Սրբազան Պատրիարք Հօրմէն ալ խնդրել որ ամեն բանէ վեր իւր Հոգածութեան առարկայ ընէ կրթական բարենորոգման գործն : *Diem perdidit* , Կորուսի օրս , կ'ըսէր Հռոմայեցի կայսրն՝ այն օրն ուր առիթ ունեցած չէր բարիք գործելու . կը հաւատանք թէ Բարձրաշնորհ Տ. Յարութիւն վեհապետեան ալ պիտի համարի կորուսեալ՝ այն օրն , յորում չէ կրցած գէթ ժամ մը նուիրել կրթական բարենորոգման ամենամեծ եւ ամենաբեղուն գործոյն :

ՄԱՅՐՍԻ ՎԱՐԴՆ

ԱՌ ՈՒ ՍԱՆՈՂՍ ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԴԱՍՈՒՆ

ՀԱՅԿԱՆԱՆ ԿՐԹԱՐԱՆԻ

Այն ինքնափունջ , բարձ , ցողաբուրձ գոյգ մը վարդ ,
Զոր ինձ ձօնէք սքսանրէր եւ զբարք ,
Թէ գիտնայիք , ո՞ր պատանիք , ինչ վերեւ
Բանայ սքսիս մէջ , լ' անդանօր ինչ երգեր ,
Ի՞նչ աղէկէզ երգեր՝ ի տես վառ քերթից՝
Յառնէն յամպրոպս եւ ի փայլակս՝ հանգոյն դից... :

Երբ ես ծընայ , զիմեւ բիւր վարդի միանգամ
Փրփրէին լնու . մինչ ճիշդ իմ գամ բան ըզգամ
Բարձրանային , խափանելով զերգ քըռչնոց ,
Զերգ սոխակին՝ որ սիրէ զմնիքն հովանոց :
Է՞ր ճըչէի... — Հասանէին զքեսն իմ լայն ,
Ի՛արկանէին զիս յաշխարհս յայս , որ յար լնյն... :

Երբ այցն աղն ծագեցաւ ուր Մայիսին ,
Տեսայ զվարդիս , զծաղկունս պէսպէս պարտիզին .
Դադրեցաւ լացս . համակ ժրպիտ էր իմ տուրջ .
Եւ փաղրագոյն ձայնիւն ընդ իս խօսէր լուրջ

Մայրս, ասելով. « Թերթերն այն բնոց ու փափկիկ ,
Կրտսան են այնքան՝ շապկիդ , շորիդ , ն մանկիկ » :

Անցան տասնեակ տուրք , եւ չէր դախսն այնպէս
Որպէս տեսայ ծընընդեանս օրն . յամբապէս
Փոփոխէր շուրջս ամեն ինչ . մայրս իսկ դաժան
եւեւէր ինձ . թերք վարդերու դրոժմն
Թափփրփէր . ցանցնու նրազք պուրակէն .
Շապկիս կրտսան ալ դուրս ելաւ դարակէն . . . :

Վերսկսայ ճրչել . խաբէին զիս բնաւ . . . :
Լի մեկնէին , դարձ առնէին դասակ՝ նաւ .
Բեւէր արփին շող , ցանէր զցօլ , զերգ , ըզբոյր .
Ընդունէի հինգ ապսակ , եւ մի համբոյր .
Խրտսանային հետքհետէ ձայն , դէմք , սիրք .
Ժրպիսն ալլում , ինձ տային գոյց արտաւ , բիրք . . . :

Եւ ճրչէի եւրս քան զեւս բարձրաձայն .
Խընդրէի զքեւսն իմ հրափեւոր , լոյծ ու լայն .
Խընդրէի զհաւսն՝ ոյց անխափան լրտուին երգ .
Խընդրէի զվարդս , ոյց բոց ու բոյր են տարեք ,
Եւ ոյց եթէ ակնին իսկ թերք անայլայլ ,
Փոխին ի կիւսս յատկունս , յօթոցս հրաշափայլ :

Եւ ճրչէի , ճրչէի յար զերդ զանգակ ,
Որ գուժէ զմահ , զհուր , ըզտազնաւ , ողբերգակ :
Չեկն ինձ յօճան ոք . գոչէի զհուր . « Ո՛ր տայր
Ինձ քեռքի զքեւսն իմ ախրէն . նն , ն տայր
Ինձ վերքսին զերանուրիւն իմ զնախկին .
Ո՛ր տայր ըզթոխչարն իմ՝ սլանալ ի յերկին » :

Չուր գոչեցի . յաջորդեցին ամբ ամաց . —
Է գորուրիւն մ'անյաղք , բախուն , անխնայ ,
Որ կապէ զիս՝ զերդ ըզմեծքն Պրումբէ՝
Լեւանցն երկրիս , ոյց արդ նրման եմ գրեթէ . . .
Սիրս յիս տակաւ դրայ , դադրին իմ ըզլայք . . .
Մրոնայ եղաւ անցեալս , ինձ չեն տալալայք . . . :

Ի տես վարդին այն գոյց , անզոյց , ն սննք իմ ,
Չոր ձօնեցիք զրւարք առ ձեր մթերիմ ,
Պահ մը յարեաւ սիրահարուս սիրն իմ խօր ,
Եւ լրտեցիք արդեօք զերգսն իւր անաւոր .
Տեսաւ ըզվէրս , զորս անդ բացին նետք արանց .
Տեսաւ զկենաց պաւստանս , զաւերս անդ որդանց . . . :

ԳՐԱՍԷՐ ԱՏՈՍ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՍՈՒԼ . — Խմբագիր-Տնօրէն Մամէոս Մամուրեան . Բաժանորդագիրն է մայրաքաղաքիս համար և մէծիւ . Գործակալութիւն Պոլսոյ՝ Նշան Պէրպէրեան :

ԲԻՒՐԱԿՆ . — Կիսամսեայ լրագիր , գիտական , բազարական և ազգային . Խմբագիր-Տնօրէն Հ. Ստեփան Խ. Իւթիւճեան . Տարեկան բաժանորդագիրն է 2 $\frac{1}{2}$ մէծիւ ամեն տեղի համար :

ԸՆՏԱՆԻՔ . — Կիսամսեայ հանդէս , բարոյական ու գրական . Խմբագիր Սիմոն Գաբամանեան , Հրատարակութիւն Արամ Աշճեան :

ԲՈՒՐԱՍՏԱՆ ՄԱՆԿԱՆՑ . — Կիսամսեայ հանդէս պատկերազարդ . Հրատարակիչք՝ Ն. Կ. Պէրպէրեան և Ս. Տէօվլէթեան : Տարեկան բաժանորդագիրն 40 Պոլսոյ և 45 դանիական գաւառաց համար :

ՄԱՍԻՍ . — Շաբաթաթերթ ազգային և բաղաքական , հրատարակութիւն Արեւելոյ օրաթերթի . Տարեկան բաժանորդագիրն՝ կէս ոսկի :

ՏԷԼԷՔ . — Պատկերազարդ թրքահայ հանդէս կիսամսեայ , գրական ու գիտական . Տէր-Խմբագիր Յովհաննէս Յ. Պալըզճեան . 12 թիւի բաժանորդագիրն է 50 դանիական :

ՃԻԶԱՆ . — Շաբաթաթերթ գրական , գիտական , տնտեսական , ևլն . Տէր-Խմբագրապետ Տիրան Գ. Բէլէկեան . Տարեկան բաժանորդագիրն 80 և վեցամսեայն 40 դանիական :

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ք

Երկրագունքը կը հրատարակուի ամիսն անգամ մը :

Տարեկան բաժանորդագիրն է՝ 4. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէնիս, գաւառաց համար յիսուն դանեկան արծաթ, օսար երկիրներու համար 12 Ֆրանկ, քլքասարութեան ծախքն ընկերութեանս վրայ լինելով :

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւետիս ԷՖէնցի Եօր-տանեանի գրասենեակը, Կ. Պոլիս, Կամուրջին զուլար, Վալիսէ Սուլքան խան, քիւ 6, եւ կամ Արամեան Տպարան Չազմազերլար Եօզուշու, Ֆակոբեան խան, քիւ 15 :

Խմբագրութեանս վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են ան Հանդիսիս Տնօրէն՝ Եղիա Տէվրէնիպաշեան, Կ. Պոլիս Ֆին-նանցրլար Եօզուշու Արեւելեան Շուկայ (Նոր Պօստաուշէ) վերին լարկ, քիւ 52 : Տնօրէնը գրասենեակը կը գտնուի՝ Չոքեֆաքքի եւ Տարաք օրերը կէս օրէն յետոյ :

Իւրաքանչիւր քերթի գինն է չորս դանեկան :

Կը վանառուի հետեւեալ տեղերը՝

Կ. Պոլիս. ջրավանաւ Պօլոս Աղաի եւ Ֆակոբ Աղաի խանութներն ի Պահնէ գաբու :

Առաջին տարին կը գտնուի գրասենեակն : Գինն է 4 Մէնիս :

ԴՈՐՇՄԱՆԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Պարիզ.	Մեծ.	Դարբիլ ԷՖէնցի Էգնայան (M. Kapriel Eknayan. Rue du Faubourg Montmartre 17. Paris)
Մանչեսթըր	»	Կ. ԷՖէնցի Մոլովանի (Mr. K. Mol-dovack care of Messrs Gamushguerdan Bros 100 Portland St. Manchester.
Վարնա	»	Կարայեց ԷՖէնցի Յովասապեան
Կարին	»	Ֆակոբ » Համանեան
Եօզուշու	»	Միհրան » Քիրճեան
Աճիօն Բ. Հիսար	Սմբատ	» Դաիքեան
Սրվազ	»	Ն. » Տադատեան
Սարաշ	»	Սարգիս » Գ. Սամաէլեան
Այնթապ	»	Վահան » Քիրճեան
Մուշ	»	Մկրտիչ » Սարբեան
Վան	»	Մարկոս » Նարանեան
Բդի	»	Աւետիս » Քաջեմընեան
Իզմիս-Պահնէնիկ	»	Յարոփիս » Տէր Կարայեան

Հասցէի փոփոխութեան եւ քերթերու քննունելութեան անկանոնութեան պարագային, Տնօրէնութեանս՝ ժամանակին իմաց տալ կը խնդրուի :